KULTÚRA SLOVA

Časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu

Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajzíková, Klára Buzássyová, Ján Findra, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, František Kočiš, Ivan Masár, Ján Oravec, Matej Považaj, Jozef Ružička, Anna Rýzková, Ján Sabol, Elena Smiešková

REDAKCIA
813 64 Bratislava, Nálepkova 26

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 19 — ČÍSLO 4

OBSAH

KOČIŠ, F.: Štyridsať rokov rozvíjania jazykovej kultúry na Slovensku 97
HORECKÝ, J.: Slovenčina v českom románe o oslobodzovacom hnutí 108
HORÁK, G.: Sobotné príhovory Ondreja Klokoča 111
KAČALA, J.: Jazyková kultúra a preklad (2) 116

Správy a posudky

Malá encyklopédia priekopníkov slovenskej vedy a techniky. L. Dvonč 123

Spytovali ste sa

Nadväzec — nadstavec — návä-zec. K. Balážiková . . . 126
Super-Schmidt? I. Masár . . 127

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 19 — ČÍSLO 4

Štyridsať rokov rozvíjania jazykovej kultúry na Slovensku

FRANTIŠEK KOČIŠ

Štyridsať rokov mierového života po druhej svetovej vojne naplnilo náš život v oslobodenej vlasti takými výsledkami budovateľskej práce našich robotníkov, roľníkov a pracujúcej inteligencie, ktoré poskytujú reálne predpoklady na nerušený rozkvet všetkých stránok socialistickej spoločnosti. Aj slovenská jazykoveda ako dôležitá zložka rozvíjania socialistickej vedy, kultúry a socialistického vzdelávania dosiahla vysoký stupeň rozvoja vo všetkých čiastkových disciplínach, a to tak z hľadiska základného výskumu, ako aj vo svojej aplikatívnej zložke a v rozširovaní výsledkov základného výskumu. Táto aplikatívna zložka bola vždy inherentnou súčasťou slovenskej jazykovedy, lebo jazykovede okrem základného výskumu slovenského jazyka v najväčšej miere pripadla úloha regulovať jazykový úzus, to značí aj vychovávať používateľov jazyka, starať sa o dobrú úroveň jazykového prejavu vo verejnosti, v škole, v divadle atď. Slovenskí jazykovedci si túto úlohu vždy uvedomovali a venovali sa jej s nevšednou intenzitou aj po roku 1945, keď sa u nás obnovoval vojnou narušený vedecký a kultúrny život.

Po roku 1945 sa v oblasti jazykovej kultúry začínalo takmer od začiatku. Potvrdzuje to aj úvodný článok E. J ó n u *Spisovná slovenčina po vojne* v 1. a 2. čísle Slovenskej reči z roku 1947. E. Jona, vychádzajúc z článkov hodnotiacich vtedajší stav v používaní spisovnej slovenčiny (I. Kotvana, E. Paulinyho, J. Bodeneka, H. Bartka, J. Zubatého a F. Trávníčka), konštatuje, že „začali sa ozývať hlasy o nedobrom stave *nášho spisovného jazyka a jeho kultúry*". Keď sa v týchto článkoch hovorilo o používateľoch spisovnej slovenčiny, myslelo sa predovšet-

kým na pedagógov, spisovateľov, redaktorov, rozhlasových pracovníkov a na všetkých, „ktorí so spisovným jazykom pracujú ako s nástrojom svojej tvorby". E. Jóna viaceré hlasy o veľkom úpadku spisovnej slovenčiny oprávnene odsudzuje ako pesimistické a zveličené, ale potrebu pestovať a zveľaďovať jazykovú kultúru vo všetkých zložkách verejného života pokladá za prvoradú a aktuálnu úlohu slovenskej jazykovedy a všetkej inteligencie.

Ako sa slovenská jazykoveda a v súčinnosti s ňou všetky zložky nášho verejného života vyrovnali s touto ťažkou úlohou, o tom referuje G. Horák v obšírnom článku *Jazyková kultúra od roku 1945* (Slovenská reč, *25*, 1960, s. 321—338). Jazykovú kultúru vymedzuje ako jazykovú výchovu a jej výsledky v podobe celkovej úrovne ovládania normy spisovného jazyka a v podobe miery, do akej používatelia spisovného jazyka využívajú možnosti, ktoré im spisovná reč poskytuje. Ďalším závažným konštatovaním G. Horáka je to, že práca v okruhu jazykovej kultúry v značnej miere závisí od jazykovej politiky. Tá podľa G. Horáka bola voči jazykovej kultúre od oslobodenia neobyčajne žičlivá, a to preto, lebo v ľudovej demokracii sa na všetky stupne vedenia štátnej správy dostala robotnícka trieda, ktorá pochopila, že brána k vzdelaniu v najširšom zmysle je spisovný jazyk. Iným závažným momentom pre jazykovú kultúru boli podľa G. Horáka niektoré akcie jazykovedcov, ktoré v tom čase utvárali dobré teoretické zázemie na zvyšovanie jazykovej kultúry: nové *Pravidlá slovenského pravopisu* (r. 1953), celoštátna konferencia o norme spisovného jazyka (r. 1955), novinárska konferencia (r. 1955), jazyková poradňa Čs. rozhlasu v Bratislave (od r. 1952), práca terminologického oddelenia Ústavu slovenského jazyka pod vedením J. Horeckého a časopis *Slovenské odborné názvoslovie* (od r. 1953), viaceré programové štúdie slovenských jazykovedcov týkajúce sa práce v oblasti jazykovej kultúry v časopise *Slovo a tvar* a v časopise *Slovenská reč* a rubriky *Rozličnosti* a *Odpovede na listy* v tomto časopise, viaceré jazykové rubriky v dennej i periodickej tlači, ktoré však v tom čase nemali dlhé trvanie, metodický časopis *Slovenský jazyk a literatúra v škole* (od r. 1955). Základnú orientáciu v oblasti jazykovej kultúry vtedy vypracúvali poprední slovenskí jazykovedci, ako J. Stanislav, E. Pauliny, E. Jóna, J. Horecký, Š. Peciar, G. Horák, J. Ružička a i. Na stabilizáciu práce v jazykovej kultúre okrem *Pravidiel slovenského pravopisu* mali vplyv aj také publikácie, ako *Slovenská gramatika* E. Paulinyho, J. Ružičku a J. Štolca (r. 1953), *Kultúra slovenského slova* od J. Horeckého (1956, 2. vyd. 1958), *Praktická príručka slovenského pravopisu a výslovnosti* A. Zaunera (1956 a potom ďalšie vydania), neskôr *Slovník slovenského jazyka I—VI* (1959—1968). Organizačnou, teoretickou i personálnou bázou práce v oblasti jazykovej kultúry bol vtedajší *Ústav slovenského*

jazyka SAV (od r. 1953, po roku 1965 *Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV*).

Šesťdesiate roky, najmä ich prvá polovica, boli v jazykovej kultúre rokmi hľadania nových ciest k používateľovi spisovnej slovenčiny. Toto hľadanie bolo do istej miery sťažené najmä tým, že pozornosť jazykovedcov sa v tom čase sústreďovala na problémy teórie spisovného jazyka, na hodnotenie súčasnej slovnej zásoby spisovnej slovenčiny spracovanej v *Slovníku slovenského jazyka,* na funkcie spisovného jazyka v umeleckom diele. Boli to roky nezvyčajnej aktivity jazykovedcov, prudkej výmeny názorov, v ktorých sa rodila aj nová teória jazykovej kultúry a nové postupy v starostlivosti o jazykovú kultúru v našej socialistickej spoločnosti. Okrem tlaku kultúrnej verejnosti, najmä spisovateľov a vplyvných redakčných pracovníkov, ktorí žiadali od jazykovedcov väčšiu aktivitu v otázkach jazykovej kultúry, čoraz intenzívnejšie sa v tejto oblasti práce začali prejavovať kontakty s českou jazykovedou i s jazykovedou ostatných socialistických krajín, no najmä štúdium sovietskej literatúry o otázkach teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry.

V polovici 60. rokov rozhýbali slovenskú kultúrnu verejnosť najmä dve vedecké konferencie: obrátili pozornosť tak na otázky teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry, ako aj na problémy každodennej jazykovej praxe najmä v škole, v dennej tlači, v rozhlase a televízii, vo vydavateľstvách, v administratíve i v riadiacich inštitúciách. Bola to konferencia o *Slovníku slovenského jazyka* (1965) a konferencia o kultúre spisovnej slovenčiny (1966). Konferencia o slovnej zásobe súčasnej spisovnej slovenčiny poukázala na nedostatok a nevypracovanosť spoľahlivých kritérií spisovnosti pri hodnotení lexikálnych prostriedkov spisovnej slovenčiny. Na druhej konferencii sa preto rokovalo najmä o kritériách hodnotenia prostriedkov spisovného jazyka, o kultúre spisovnej slovenčiny, o jej vzťahu k nespisovným útvarom národného jazyka aj o vzťahu k spisovnej češtine, ďalej o zásadách kodifikácie spisovného jazyka a o praktických otázkach jazykovej kultúry. Po slovníkovej konferencii sa so zmenou názvu zmenila i celková orientácia Ústavu slovenského jazyka SAV. *Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV* s novým riaditeľom J. R u ž i č k o m vypracoval nové úlohy a ciele aj v jazykovej kultúre. V roku 1967 vyšlo prvé číslo časopisu *Kultúra slova,* ktorý mal v záhlaví takéto určenie: *populárnovedný časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu,* neskôr iba: *časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu.* Časopis vychádza dodnes a rokom 1985 dosiahol už svoj 19. ročník. Prvým hlavným redaktorom časopisu sa stal G. H o r á k, v roku 1971 vedenie časopisu prevzal J. K a č a l a. Ciele časopisu, ale aj celej jazykovej politiky a starostlivosti o jazykovú kultúru vytýčil v úvodnom článku *Na cestu o kultúre reči* J.

R u ž i č k a. Vyšiel z celkovej kultúrno-politickej a jazykovej situácie a zo základných poznatkov o súčasnej spisovnej slovenčine a jej kultúre. Konštatuje, že „súčasná spisovná slovenčina" (datuje ju od r. 1945) „je vyspelý moderný spisovný jazyk, ktorý všetkým svojim používateľom dobre slúži v každej oblasti spoločenského i súkromného života". Na druhej strane však konštatuje i to, že jazyková prax nie je u nás na želateľnej úrovni, pretože v písaných i hovorených jazykových prejavoch sa často narúša platná pravopisná, výslovnostná, gramatická i lexikálna kodifikácia a že jazykové prejavy často nie sú primerané ani zo štylistického hľadiska. Príčinu tejto nízkej úrovne jazykovej praxe vidí J. Ružička v slabom jazykovom povedomí väčšiny používateľov spisovnej slovenčiny a v nízkej kultúrnosti používateľov slovenčiny vo všeobecnosti. Žiada preto vyvíjať morálny tlak na tých, ktorí nedoceňujú celospoločenskú hodnotu spisovného jazyka a výsledky jej výskumu, a východisko nápravy vidí aj v pomoci najvyšších straníckych, štátnych a kultúrnych orgánov pri zvyšovaní celkovej jazykovej úrovne a pri jazykovej výchove celej našej verejnosti. Osobitne pripomína, že aj školská jazyková výchova má značné nedostatky, a to na všetkých stupňoch škôl — od materských po vysoké. Vyžaduje preto najmä lepšiu prípravu učiteľov slovenského jazyka. Mimoškolskú jazykovú výchovu odporúča J. Ružička zamerať dvoma smermi: rozvíjať všeobecnú nápravnú činnosť pomocou rozhlasu a dennej tlače a organizovať špecifické akcie pre rozličné zložky našej kultúrnej verejnosti (rozhlas, televíziu, film a divadlo, dennú tlač, vydavateľstvá a administratívu). Zdôrazňuje pritom, že treba venovať viac pozornosti jazykovej prevencii než jazykovej terapii. Od jazykovedcov žiada primerané učebnice, príručky a iné jazykové pomôcky, ktoré by sa zacielili najmä na zvýšenie jazykovej úrovne v oblasti výslovnosti a slovnej zásoby. Medzi takéto pomôcky zaraďuje J. Ružička aj časopis *Kultúra slova.*

Tento náročne, ale triezvo a vecne koncipovaný program v oblasti jazykovej kultúry a jazykovej výchovy, ktorý sa mal realizovať v nasledujúcich rokoch pod vedením pracovníkov Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV, za pomoci jazykovedcov z filozofických a pedagogických fakúlt a za výdatného prispenia a porozumenia najmä pracovníkov v prostriedkoch masovej informácie a propagandy, mohol sa napĺňať a naplniť iba v spoločnosti budujúcej socializmus, v ktorej sa ontologický a komunikatívny aspekt jazyka chápe v súlade s ekonomickými, politickými a kultúrnymi potrebami spoločnosti. Preto i požiadavky a potreby jazykovej kultúry a jazykovej výchovy sa stali inherentnou súčasťou širokého demokratizačného procesu v celkovom kultúrnom napredovaní našej spoločnosti. Osobitne treba zdôrazniť, že načrtnutý program sa stretol aj s plným pochopením najvyšších straníckych a

štátnych orgánov, ako aj s podporou najvyšších predstaviteľov SAV. Dôkazom toho bolo aj založenie jazykovej rubriky *Slovenčina naša* začiatkom decembra 1966 v denníku *Pravda,* ktorej hlavným redaktorom bol vtedy O. Klokoč, neskôr predseda SNR. Je známe, že rubrika vznikla na jeho popud a na báze *Združenia slovenských jazykovedcov pri SAV.* Od apríla 1967 začala fungovať rubrika *Na každý deň slovenčina* vo *Večerníku,* orgáne Mestského výboru KSS v Bratislave. O tejto rubrike po jej ročnom fungovaní píše M. Pisárčiková v Kultúre slova (roč. *3,* 1969, s. 27) toto: „Rubriku možno pokladať za súčasť úsilia Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra o dvíhanie všeobecnej jazykovej kultúry." K týmto dvom jazykovým rubrikám pribudla neskôr (1973) rubrika *Poznámka o slovenčine* v denníku *Práca.* Tieto rubriky spolu s rozhlasovou jazykovou poradňou sú jednou z veľmi dôležitých foriem vo výchovnej práci jazykovedcov medzi používateľmi spisovnej slovenčiny. Pred nimi a popri nich existovali a existujú viaceré jazykové rubriky, ktoré však mali a majú menší dosah na používateľov spisovnej slovenčiny, a to v časopisoch a krajských denníkoch (Cieľ, Východoslovenské noviny, Prešovské noviny atď.). Osobitne treba spomenúť dlhoročnú existenciu rubriky *Jazykové zrnko* v denníku *Ľud.* K hodnoteniu základných jazykových rubrík sa ešte vrátime.

Pôsobenie jazykovedcov v oblasti jazykovej kultúry a jazykovej výchovy v rokoch 1966—1971 prehľadne sumuje I. Masár v článku *Jazykovedci a jazyková kultúra* (Kultúra slova, *5,* 1971, s. 193—199). Cenný je v ňom najmä bibliografický prehľad prác pod čiarou, ktorý autor postupne dokladá hodnotením práce jazykovedcov v tomto okruhu jazykovednej práce, a to medzi novinármi, vydavateľmi kníh, učiteľmi slovenčiny (tu najmä cykly prednášok *O slovenčine pre slovenčinárov,* ktoré vyšli cyklostylovanou tlačou, a rovnako aj zborník *Besedy o slovenčine),* ďalej ich prednáškovú činnosť spojenú s diskusiami a besedami o jazykovej kultúre, no najmä články a príspevky v časopise *Kultúra slova* v týchto rokoch. Zvýšenú aktivitu jazykovedcov pripisuje autor najmä impulzom z konferencie o kultúre spisovnej slovenčiny v r. 1966, na ktorej boli proklamované aj *Tézy o slovenčine* J. Ružičku. Vieme, že toto obdobie práce jazykovedcov bolo najmä politicky, ale sčasti aj teoreticky poznačené krízovými rokmi 1968—1969. Chyby oficiálnych predstaviteľov slovenskej jazykovedy vyplývali z politickej dezorientácie a z nedostatočnej aplikácie princípov leninského riešenia národnostnej otázky najmä vo vzťahu slovenčiny a češtiny. Bežná a každodenná práca jazykovedcov v oblasti jazykovej kultúry celkove však nevybočovala z rámca správnej a progresívnej preventívnej či nápravnej výchovnej práce, ktorej cieľom naďalej bolo a ostávalo zvyšovanie úrovne všetkých jazykových prejavov a upevňovanie správneho a živého jazykového povedomia používateľov

spisovnej slovenčiny, uvádzanie výsledkov základného výskumu slovenského jazyka do bežnej každodennej jazykovej praxe a zdôrazňovanie nevyhnutného aktívneho vzťahu k súčasnej spisovnej slovenčine ako k najzávažnejšej a záväznej forme kultúrneho dorozumievania členov našej spoločnosti, tvorenia umeleckej, vedeckej a dokumentárnej literatúry, písomného tezaurovania výsledkov celého ekonomického, politického a kultúrneho života našej spoločnosti. Treba preto i dnes rozlišovať medzi pracovným materiálom z konferencie o kultúre spisovnej slovenčiny, v ktorom sa adekvátne a meritórne posúdila vtedajšia jazyková situácia, a to v základných referátoch, ako aj v diskusii, a deklaratívnym materiálom v podobe *Téz o slovenčine,* ktorým sa v istých bodoch splácala daň krízovej situácii v našej spoločnosti. Vari len takto si možno vysvetliť pomerne pokojné a rozvážne úvahy o teórii a praxi v jazykovej kultúre najmä v časopise *Kultúra slova* (porov. napr. úvodníky J. Kačalu *Teória a prax v jazykovej kultúre* — KS, *5,* 1971, s. 65—67, *Socialistická spoločnosť a spisovný jazyk* — KS, *9,* 1975, s. 3—8, *Slovenská jazykoveda a aktuálne potreby socialistickej spoločnosti,* KS, *10,* 1976, s. 193—196, *Kultúra slova na začiatku druhého desaťročia,* KS, *11,* 1977, s. 3—5; J. Ružičku *Dvadsať rokov rozhlasovej relácie Jazyková poradňa* — KS, *6,* 1972, s. 257—258, *Súčasné problémy spisovnej slovenčiny a jej kultúry* — KS, *7,* 1973, s. 3—5; F. Kočiša *Jazyk, literatúra a spoločnosť* — KS, *13,* 1979, s. 65—68, *Princípy jazykovej výchovy v materskej škole* — KS, *5,* 1971, s. 257—261), v ktorých sa reagovalo na aktuálne problémy a potreby jazykovej praxe, do istej miery sa teoreticky usmerňovala aj tvorba jazykových príspevkov v *Kultúre slova* a v jazykových rubrikách, no zväčša sa v nich sumovali výsledky práce Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV i ostatných jazykovedcov v oblasti jazykovej kultúry a vyslovovali sa primerané prognózy, úlohy a ciele.

Publikačná činnosť v oblasti jazykovej kultúry a jazykovej výchovy pri pravidelnom vychádzaní časopisu *Kultúra slova,* sčasti aj *Slovenskej reči* a pri stabilnosti jazykových rubrík úctyhodne narastala. Vďaka nej sa mohli používatelia spisovného jazyka spoľahlivo orientovať v sporných otázkach dennej jazykovej praxe a mohli byť dobre informovaní o základnej orientácii v jazykovej kultúre i v teórii spisovného jazyka. *Kultúra slova* svojím vnútorným členením a náplňou vyhovovala a vyhovuje i dnes teoretickým i praktickým potrebám jazykovej praxe. Popri článkoch v stálych rubrikách *Kultúra slova* prinášala a prináša aj veľmi užitočné tematické série článkov. Jedným z prvých seriálov bol súbor článkov pod názvom *Čítame Slovník slovenského jazyka,* ktorý pripravoval autorský kolektív pod vedením M. Urbančoka. Pre obmedzenosť miesta môžeme v našom článku ďalej spomenúť iba autora a obsah ďalších seriálov: Š. Ondruš — zo slo-

venskej etymológie, J. Doruľa — z histórie slovenskej slovnej zásoby, M. Majtán — o lexike v chotárnych názvoch, J. Mistrík — kapitoly zo štylistiky, M. Pisárčiková — o lexikálnych synonymách, Á. Kráľ — kapitoly zo slovenskej ortoepie, J. Sabol — o zvukovej rovine spisovnej slovenčiny, R. Krajčovič — kapitoly z dejín jazykovej kultúry. K týmto seriálom článkov možno priradiť aj autorov, ktorí často uverejňovali a uverejňujú v tomto časopise viaceré články približne z tej istej tematickej oblasti: L. Dvonč, J. Horecký, J. Oravec, J. Findra (o prvom desaťročí časopisu porov. aj článok I. Masára *Prvé desaťročie časopisu Kultúra slova.* KS, *10,* 1976, s. 321—329).

Rovnako aj jazykové rubriky sa svojím základným zacielením tematicky aj žánrovo dopĺňajú. Rubrika v *Nedeľnej Pravde* (v r. 1966—1967 vedúci rubriky G. Horák, od r. 1968 F. Kočiš) sa pokladá za najzávažnejšiu, v nej popri príspevkoch s nápravným a výkladovým zacielením majú miesto aj príspevky z teórie jazykovej kultúry a angažované jazykovopolitické články, aj príspevky s výrazným kritickým nábojom, ako aj články komentujúce jazykovednú produkciu. Rubrika v denníku *Práca* (vedúci rubriky I. Masár) sa zameriava na oblasť terminológie z výrobných oblastí, ale aj na bežnú jazykovú prax a na referovanie o nových jazykovedných publikáciách. Úlohou rubriky vo *Večerníku* (vedúci rubriky Š. Michalus) je popri všeobecnejších príspevkoch z oblasti jazykovej praxe riešiť aktuálne jazykové problémy hlavného mesta SSR ako najdôležitejšieho kultúrneho centra na Slovensku. Produkcia týchto rubrík je od ich vzniku naozaj úctyhodná a jej knižné publikovanie v istom výbere by už bolo viac než aktuálne.

Osobitne sa treba zmieniť o rozhlasovej jazykovej poradni, ktorá je vlastne najstaršou „jazykovou rubrikou" na Slovensku. Jej zrod sa datuje od rokov 1948—1949 v réžii pracovníkov jazykovedcov v Matici slovenskej (najmä E. Jónu), ale jej pravidelné a dosiaľ neprerušené vysielanie sa začalo r. 1952 pod odborným vedením G. Horáka (1952—1968), po ňom sa redaktorkou stala M. Pisárčiková (od r. 1968 podnes). Od svojho vzniku dodnes predstavuje táto poradňa už tisícky relácií s neobyčajne pestrou tematikou. Jazyková poradňa vždy pohotovo reagovala a reaguje na potreby jazykovej praxe takmer vo všetkých oblastiach nášho kultúrneho života, ako aj výrobnej praxe a ďalších sfér. Relácie z rokov 1952—1965 vyšli knižne v piatich zväzkoch pod názvom *Jazyková poradňa I—V.* Výber z nich vyšiel v dvoch vydaniach pod názvom *1000 poučení zo spisovnej slovenčiny.* V tomto roku sa do tlače pripraví ďalší výber z relácií odvysielaných po roku 1965. Pri 20. výročí rozhlasovej poradne J. Ružička napísal: „Rozhlasová jazyková poradňa vykonala teda aj pri dotváraní súčasnej spisovnej slovenčiny, no najmä v mimoškolskej jazykovej výchove veľký kus

práce, ktorá má kultúrny aj politický dosah. Preto je živou a pozitívnou súčasťou prítomnosti."

Treba ešte pripomenúť, že v ostatných rokoch sa v rozhlasovej jazykovej poradni raz do mesiaca odpovedá aj na listy poslucháčov vo forme otázok a odpovedí (redaktor rozhlasu a M. Pisárčiková).

Československý rozhlas v Bratislave už dlhé roky zaraďuje do svojho vysielania aj pravidelné jazykové relácie pre základné školy. Po viac rokov relácie pre 3.—5., resp. 2.—4. roč. ZŠ pripravovali J. Bosák, M. Považaj a E. Rísová, pracovníci Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV. Od r. 1982 sa toto vysielanie preorientovalo na žiakov 5.—8. roč. vo forme výkladu a otázok a odpovedí (relácie pripravuje F. Kočiš s redaktorkou rozhlasu A. Horváthovou).

Jednou z rozhodujúcich zložiek práce v oblasti jazykovej kultúry a jazykovej výchovy je práca oddelenia jazykovej kultúry Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ako osobitné oddelenie sa vyčlenilo r. 1971. Náplňou práce tohto oddelenia je popri štátnej úlohe *Výskum spisovnej slovenčiny a jej kultúry,* v rámci ktorej sa pripravil do tlače *Česko-slovenský slovník* a *Krátky slovník slovenského jazyka* a koncipujú sa štúdie z oblasti slovnej zásoby, aj ústavná úloha *Jazyková kultúra v praxi.* Okrem tvorby časopisu *Kultúra slova,* vedenia jazykových rubrík a rozhlasovej jazykovej poradne prácu tohto oddelenia pozná naša verejnosť predovšetkým z telefonickej jazykovej poradne, ktorá v ústave funguje nepretržite od založenia ústavu. Poradňa denne vybavuje okolo 30 hovorov. Treba povedať, že nie je to ľahká práca, ale prináša svoje ovocie a je pre jazykovú prax mimoriadne užitočná. Na druhom mieste treba uviesť listovú jazykovú poradňu, v ktorej pracovníci oddelenia (resp. aj iných oddelení) odpovedajú na písomne formulované otázky najrozličnejšieho druhu od prostých ľudí, žiakov, učiteľov, kultúrnych pracovníkov po riadiace, výrobné a iné inštitúcie. Do roka sa v oddelení registruje 400—500 listov. Pracovníci sa usilujú odpovedať vecne, podľa možnosti stručne, ale tak, aby odpoveď bola vyčerpávajúca. Listy sú neobyčajne bohatým prameňom námetov pre štúdie a články v *Kultúre slova* a v jazykových rubrikách. Treba ešte podotknúť, že pracovníci oddelenia odpovedajú aj na listy čitateľov rubrík adresované priamo príslušným redakciám denníkov. Pomerne veľa listov (do roka okolo 100) sa týka výberu rodných mien, ustaľovania priezvisk a pod. Bohatý listový materiál a odpovede jazykovedcov poslúžia ako podklad na vypracovanie sociolingvistických štúdií a na sociolingvistický výskum, pretože obsahujú pestrú paletu postojov a vzťahov členov našej spoločnosti k spisovnému jazyku.

Závažnou činnosťou oddelenia v oblasti jazykovej výchovy sú prednášky skúsenejších členov oddelenia (ale aj niektorých pracovníkov oddelenia spisovného jazyka) spojené s diskusiou alebo besedou o ak-

tuálnych problémoch jazykovej kultúry videných okom odborníka jazykovedca i okom používateľov spisovného jazyka v rozličných sférach riadiacej, výrobnej, vedeckej, kultúrnej i osvetovej činnosti. Tieto prednášky a besedy sa najčastejšie konajú na popud a objednávku inštitúcií. V tejto činnosti sú pracovníci ústavu častými hosťami napr. v Tlačovom kombináte KSS Pravda, v Nakladateľstve Pravda, vo vydavateľstve Práca, v redakcii Nedeľnej Pravdy, v jednotlivých redakciách Čs. rozhlasu v Bratislave, v ČSTK, v redakciách časopisov a vo viacerých riadiacich inštitúciách v Bratislave i mimo nej. Takéto stretnutia sú užitočné pre obidve strany, pretože rozdielnosť názorov, príp. neprimerané postoje možno takto vyriešiť a vysvetliť priamo na mieste. Osobný kontakt jazykovedcov s používateľmi spisovného jazyka je užitočný aj zo spoločenského hľadiska, pretože vo verejnosti neraz kolujú o práci v jazykovej kultúre a vôbec o práci jazykovedcov fámy, ktoré znehodnocujú (dakedy aj zámerne) úsilie jazykovedcov o zvyšovanie úrovne jazykových prejavov.

Na základe dlhodobých dohôd medzi SAV a príslušnými inštitúciami sa v oddelení jazykovej kultúry jazykovo upravujú texty ČSN, odborových noriem a noriem RVHP (do roka okolo 3000—4000 strán), ako aj texty návrhov zákonov, vyhlášok pre príslušné ministerstvá a iné riadiace inštitúcie, ďalej texty závažných dokumentov. Táto práca má veľký význam najmä z hľadiska používania správnej a náležitej terminológie príslušného odboru, ale aj z hľadiska štylistickej vycibrenosti textov a v konečnom dôsledku aj čoraz väčšej celkovej jazykovej úrovne odborných textov tohto druhu.

Práca ústavu v oblasti jazykovej kultúry sa realizuje aj v expertíznej a konzultačnej činnosti v odborných terminologických komisiách, ktoré pripravujú odborné názvoslovie príslušnej vedeckej disciplíny. V tomto okruhu práce sa dosiahli výsledky, ktoré sú vari dodnes ešte nedocenené, a to v podobe niekoľko desiatok terminologických slovníkov. Na ich tvorbe z jazykovej stránky má najväčší podiel J. Horecký so svojím bývalým terminologickým oddelením a v súčasnosti I. Masár ako konzultant asi 15 terminologických komisií, ktoré takéto terminologické súbory pripravujú.

Teoretická i praktická starostlivosť o zvyšovanie jazykovej kultúry na Slovensku po roku 1945 sa, ako sme videli, sústreďovala a sústreďuje okolo Ústavu slovenského jazyka, dnes Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Treba však uviesť, že v tejto oblasti veľa práce vykonali najmä hneď po oslobodení početní jazykovední pracovníci Matice slovenskej, ktorí neskôr ako vysokoškolskí učitelia sa na báze školy aj v spolupráci s akademickým ústavom zapájali do akcií v oblasti jazykovej kultúry. Bol to predovšetkým E. Jóna ako zodpovedný a hlavný redaktor *Slovenskej reči,* ktorý úvodnými aj špecificky za-

cielenými článkami často analyzoval stav v používaní spisovnej slovenčiny a načrtával ďalšie úlohy v jej zveľaďovaní, J. Stanislav, ktorý sa stal v tomto smere známy kritickými rozbormi javiskovej reči, jazyka novín, jazykových prejavov mládeže i celej našej kultúrnej verejnosti. Záväžné slovo tu povedal aj E. Pauliny svojím triezvym a vecným postojom k akútnym problémom v kultúre spisovnej slovenčiny. Nemožno tu nespomenúť Ľ. Nováka, J. Štolca a J. Oravca, ktorí popri svojej teoretickej práci nezabúdali ani na túto oblasť jazykovednej práce. Tí všetci, ktorých tu spomíname, kládli základy kultúry spisovnej slovenčiny a po dlhé roky potom ju zveľaďovali na zodpovedných postoch vedecko-pedagogickej práce.

Aj súčasná jazyková kultúra má svojich agilných tvorcov na vysokých školách. Z ich radov sa nevšedne vyníma J. Mistrík svojím širokým záberom pôsobenia a záujmov. Jeho bohatá monografická, učebnicová, časopisecká i publicistická produkcia je eminentným vkladom aj do teórie a praxe jazykovej kultúry. Početné prednášky a besedy o jazyku, o spisovnej slovenčine, príťažlivá prítomnosť J. Mistríka na jazykovedných, slovesnoumeleckých a mnohých ďalších kultúrnych podujatiach svedčia o jeho bytostnej angažovanosti za dosiahnutie vysokej kultúry slovenského slova. Iným jazykovedcom, ktorý súčasné problémy jazykovej kultúry vidí aj z aspektu historického výskumu slovenčiny, je R. Krajčovič. Ukázal to v seriáli *Kapitoly z dejín jazykovej kultúry* v časopise *Kultúra slova* (roč. *16,* 1982), no najmä vo svojej knižke esejí *Pri prameňoch slovenčiny* (1978), z ktorej poslednú kapitolu *Ešte slovo na dnes* (s. 129—141) by sme si mali častejšie čítať, predčítavať ju najmä v škole a mala by sa stať recitačným textom hoci aj na Hviezdoslavovom Kubíne. Napokon ešte jeden jazykovedec si tu zaslúži osobitnú zmienku, jazykovedec, ktorý v posledných rokoch vykonal veľa úmornej práce v oblasti zvukovej kultúry spisovnej slovenčiny — je to Á. Kráľ. Slovenská verejnosť i škola má v rukách jeho dve príručky slovenskej výslovnosti: *Príručný slovník slovenskej výslovnosti* (1979, 2. vyd. 1982) a *Pravidlá slovenskej výslovnosti* (1984). Jeho seriál o problémoch slovenskej ortoepie v *Kultúre slova* sme už spomínali. Treba hádam ešte spomenúť jeho prednáškovú a inštruktážnu činnosť v Čs. rozhlase a v Čs. televízii v Bratislave, v školách a v tých inštitúciách, v ktorých sa nezaobídu bez správnej výslovnosti.

Na príslušnom mieste v článku sme konštatovali, že nevyhnutným východiskom pre prácu v jazykovej kultúre sú základné jazykové príručky, pomôcky, materiál z konferencií o teórii spisovného jazyka a jazykovej kultúry. K tým publikáciám, ktoré sme priebežne uviedli, chceme teraz ešte súhrnne pripojiť novšie práce: zborníky *Jazykovedné štúdie VII* (1963), *Kultúra spisovnej slovenčiny* (1967), *Z teórie spi-*

sovného jazyka (1979), dve knižky J. Ružičku — *Spisovná slovenčina v Československu* (1970), *Rozvoj slovenčiny v socialistickom Československu* (1975), prácu J. Horeckého *Spoločnosť a jazyk* (1982), *Česko-slovenský slovník* (1979, 1981), *Slovník cudzích slov* M. Ivanovej-Šalingovej a Z. Maníkovej (1979, 2. vyd. 1982), zborník z medzinárodnej konferencie *Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti* (1979), novšie knižky J. Mistríka *Jazyk a reč* (1984), *Moderná slovenčina* (1984).

V štyridsaťročnej histórii slovenskej jazykovedy v socialistickej spoločnosti sa vo zvyšovaní jazykovej úrovne a vo zveľaďovaní spisovnej slovenčiny urobilo omnoho viac práce, ako sme to mohli v tomto článku spomenúť. Knižná a časopisecká produkcia v tejto oblasti, ako aj jej autori, je zachytená v publikovaných aj dosiaľ nepublikovaných bibliografických súboroch V. Blanára, no najmä L. Dvonča (porov. jeho bibliografiu do roku 1965), resp. v jeho personálnych bibliografiách slovenských jazykovedcov, ale rovnako rozsiahla a dôležitá je pre rozvoj jazykovej kultúry na Slovensku nezaregistrovaná a nevyčíslená drobná, každodenná výchovná práca učiteľov slovenčiny na všetkých stupňoch škôl, pracovníkov vo výskumných ústavoch, úmorná a náročná práca redaktorov a korektorov vo vydavateľstvách a redakciách, málo známa práca mnohých a mnohých vedúcich i radových pracovníkov vo výrobných podnikoch, v riadiacich inštitúciách, v rozhlase, televízii a ostatných kultúrnych organizáciách a zariadeniach, ktorí sa s nadšením a zápalom zapájali a zapájajú do zvyšovania jazykovej kultúry vo svojom okolí. Bez ich úsilia, bez ich štúdia a sledovania práce jazykovedcov v jazykovej kultúre, bez ich pomoci by sa vedomie o potrebe rozvíjať jazykovú kultúru a zveľaďovať materinskú reč v písaných i hovorených prejavoch nebolo dostalo tak hlboko do širokých radov používateľov spisovnej slovenčiny, do celej našej kultúrnej verejnosti. Týmto všetkým pracovníkom (známym i neznámym) patrí vďaka slovenských jazykovedcov.

Slovenská jazykoveda a v jej rámci aj cieľovedomá práca v jazykovej kultúre sa v posledných štyridsiatich rokoch dostala na kvalitatívne novú a vyššiu úroveň. Stalo sa tak najmä zásluhou starostlivej a prezieravej kultúrnej politiky našich najvyšších straníckych a štátnych orgánov, za ich všestrannej podpory slovenskej jazykovedy v rámci spoločenských vied, ako aj celej vedeckej tvorby na Slovensku. Na základe marxistického chápania jazyka ako jedinečného nástroja myslenia, poznania a dorozumievania aj spisovná slovenčina a jej kultúra dosiahli v mierových rokoch budovania rozvinutej socialistickej spoločnosti vysoký stupeň rozvoja a komunikatívnej dokonalosti.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

Slovenčina v českom románe o oslobodzovacom boji

JÁN HORECKÝ

Hoci autor K. Richter v úvodnej poznámke k svojmu románu *Vojáк se nevzdává* (Naše vojsko, 1978), venovanému živým i mŕtvym hrdinom 1. čs. armádneho zboru, výslovne upozorňuje, že nejde o fotokópiu skutočnosti, predsa treba zdôrazniť, že sa v tomto románe, lepšie povedané románovej epopeji dosť verne odrážajú skutočné udalosti i skutočné reálie (najmä geografické). K vernosti opisu udalostí prispievajú aj slovenské repliky vložené do úst slovenských vojakov, ktoré sú takto vlastne predobrazom riešenia jazykovej otázky v Čs. ľudovej armáde.

Slovenských dialógov nie je v spomenutom románe veľa. Pritom v dvoch prípadoch vlastne ani nejde o dialóg, ale o výpovede prednesené v slovenčine.

Na prvom mieste treba odcitovať hlásenie *Slobodného vysielača* v Banskej Bystrici o vypuknutí povstania:

Zradcovská Tisova vláda povolala na Slovensko nemecké vojská. Chce vraj potrestať slovenský národ za to, že slovenskí vojaci odmietajú bojovať proti našim partizánom a ruským parašutistom. Vyzývame slovenských vojakov, aby sa postavili nemeckým jednotkám na odpor! Bojujte tvrdo a neúprosne proti nemeckým votrelcom. Zachovajte disciplínu a podriaďte sa veliteľom, ktorí vás povedú do boja...

Z celkovej situácie na vtedajšom Slovensku je pochopiteľný patetický a výzvový tón, zvýraznený postupným prechodom od konštatovania a odôvodnenia až po naliehavú výzvu formulovanú zvolacou vetou a nadväzujúcou rozkazovacou vetou.

Výrazný charakterizačný zástoj má slovenské hlásenie veliteľov čiat napr. v tomto poradí:

Velitel první čety rotný Kouba!
Velitel druhé čety rotný Šaňko!
Veliteľ tretej čaty rotný Ďurovič!

Súvislý slovenský text, prerušovaný stručnými českými otázkami, kladie autor do úst vojaka, ktorý prebehol v rote kpt. Marcelyho (pozn.: to je skutočná postava). Úvodný odsek tu je v češtine: podáva rozprávanie vojaka o tom, ako stáli v obrane na Kaukaze, v tesnej blízkosti sovietskych pozícií, a vkladá sa sem aj reprodukovaná priama reč v češtine: *My bychom vás rozbili jako nic, ale vás je škoda, když jste Slováci.*

Na tento odsek nadväzuje česká otázka *A co vy?* Na ňu reaguje slovenský vojak už priamou rečou:

Čo my? Nuž počúvali sme, ale nič... sme sa báli, lebo ak by niekto niečo... hneď bol poľný súd. Potom sa v tých sovietskych zákopoch objavili dáki dôstojníci, alebo čo. To bolo tak pred Vianocami. Hej, pred Vianocami, mali taký ten amplión a do toho kričali, že za čo bojujeme s Nemcami, keď sme slovenskí vojaci. A niekto od nás skríkol: Musíme, Nemec nás ženie. A tí Rusi kričali: Idite siuda, my vam čto-nibuď skažem. Niektorí, čo boli takí odvážnejší, vystúpili z okopov, ale nik si netrúfal ďalej. Nakoniec sa predsa štyria našli, čo mali odvahu ísť. A my sme všetci pozerali, čo bude.

V súlade so základnou charakteristikou rozprávača *(cosi rozkládal a házel při tom hlavou, až mu padaly vlasy do čela; mládenec si každou chvíli zhrnoval vlasy z očí a živě mával rukama)* je tento prejav útržkovitý; sú tu prerušované výpovede, prevaha neurčitých výrazov *(ak by niekto niečo, dáki dôstojnici alebo čo, bolo tak pred Vianocami, taký ten amplión, v tých sovietskych zákopoch, tak za hodinku)*, niektoré výrazy sa nadväzne opakujú *(bolo tak pred Vianocami, hej, pred Vianocami)*. Nápadný tu je v celkovom rozprávaní historický prézent:

Naši všetko vypočuli a tak za hodinku sa vrátili a hovoria, čo ako bolo.

Rozprávanie sa rozvíjalo tak, že slovenský vojak reaguje na otázky českých spolubojovníkov. Zaujímavé je práve toto plynulé nadväzovanie: *Už tam zůstali? — Práve že nie. A co ty četaři. Stalo se jim něco? — Volali ich na divíziu. Tys utekl sám? Nie, mal som kamaráta z našej dediny a ten bol v rote kapitána Marcelyho. — Toho, co vás převedl. — Hej, toho.*

Ako vidieť, rozhovor hladko prechádza zo slovenčiny do češtiny a naopak, pričom sa v obidvoch jazykoch využívajú výrazové prostriedky rovnakého typu, totiž mierne hovorové.

Oveľa častejší je však prípad — vyplýva to z faktu, že román je napísaný v češtine —, že do rozprávania v češtine zasahujú otázkami slovenskí vojaci v slovenčine. Napr. do výkladu o mníchovskej zrade a o usporiadaní pomerov v oslobodenej republike, ktorý je podaný v češtine, zasahujú slovenskí vojaci takto:

A pán nadporučík — ozval se jiný hlas, *ako to bude naozaj v tej republike vyzerať?*

Jak? Především to musí být republika, kde budou mít slovo lidi, jako jste vy, dělníci, dřevorubci, zemědělci...

A co železničáři?

Taky, samozřejmě i železničáři, zaměstnanci, taky učitelé, úředníci, zkrátka národ, chápejte, národ.

Aký národ?
Český a slovenský. Oba budou žít jako bratři...

Alebo po správe o povstaní:

Pán poručík, přiběhl rotmistr Ďurovič za Haluzou na velitelství roty, *sú už nejaké správy? Kedy vyrazíme?*
Zítra ráno se pochoduje na Sambor.
Ale na Slovensko, pán poručík! Kedy pôjdeme na Slovensko?
Jen klid, kamaráde, všecko se dozvíme. Dočkej času.
Vojaci sú netrpezliví. Ak im poviete, ide sa teraz, ani spať sa im nebude chcieť, na môj dušu!

V podobnom tóne sa nesie aj rozhovor medzi kapitánom a čatárom Sivkom.

Co tomu říkáte, četaři?
Čo by som mal? Veru, treba by už bolo niečo urobiť, lebo toto... sa už chlapom nepáči. Pridlho to trvá, doboha. Každý deň to isté. Alebo ideme do útoku my, alebo idú Nemci, my strieľame, oni strieľajú, na chrbát nám padajú bomby, človek sa ani umyť nemôže, ani vyzliecť a poriadne sa raz vyspať v posteli, ani najesť...
Co říkají chlapi?
Bohujú, že načo je to... Keby nám aspoň niekto povedal, vysvetlil, čo sa robí, dokedy...
Nikdo vám nic nebude vysvětlovat, četaři.
Četař Andrej Sivko pohadzoval kaštanovou čupřinou, která jeho tváři dodávala zdravý, mladý vzhled.
Jasné, pán kapitán.
Potřebujeme tři odvážné chlapy. Dobrovolníky. Co myslíte, najdou sa u vaší čety?
Veď sme automatčici, pronesl četař s nepředstíranou hrdostí.
Dobrá, tak mi je přiveďte, já jim řeknu, co a jak.

Ako vidieť z citovaných ukážok — a sú to skoro všetky zistené repliky — slovenské slovo je do českého kontextu vkomponované úplne prirodzene, na primeranej lexikálnej, syntaktickej i štylistickej úrovni, ako rovnocenný protiklad k českým replikám. Prispievajú k tomu aj niektoré slangové alebo inak štylisticky podfarbené výrazy, ako *kufrovať, bohovať, doboha.* Vyskytujú sa však pomerne zriedkavo, vlastne len náznakovo, zachovávajúc celkovú neutrálnu, nepatetickú líniu základného českého textu.

Vcelku však slovenské repliky sa vhodne využívajú ako kompozičný prvok i ako predobraz riešenia jazykovej otázky v našom štáte.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

Sobotné príhovory Ondreja Klokoča

GEJZA HORÁK

26. marca tohto roku (1985) prešlo desať rokov od smrti Ondreja K l o k o č a, ktorého naša národná pamäť — v desaťročí 1958—1968 — vďačne registruje ako vedúceho redaktora denníka Komunistickej strany Slovenska *Pravda* a potom až do jeho smrti (1975) ako predsedu Slovenskej národnej rady vo federalizovanej Československej socialistickej republike. Vo funkcii vedúceho redaktora Pravdy sa Ondrej Klokoč postaral o založenie pravidelnej jazykovej rubriky a pamätáme sa, s akým pochvalným súhlasom prijal návrh, že by nemala dostať lyrizujúci názov *Slovenčina moja,* lež štúrovsky chlapský a všeobecnejší *Slovenčina naša.* Pod týmto označením v *Pravde na nedeľu* rubrika trvá podnes.

Ale O. Klokoč prejavil aktívny postoj k jazykovej kultúre nielen takto, organizačne, ale i svojou živou, do časových problémov našej spoločnosti oddane a zápalisto zapojenou žurnalistickou tvorbou. Reprezentuje ju najmä dvanásť besednicovo vyladených článkov, ktoré najprv pod druhovo kvalifikujúcim určením *Náš príhovor* (prvé štyri) a potom *Sobotný príhovor* vychádzali v Pravde v r. 1962. Na tej istej príhovorovej strune znejú ešte dva ďalšie Klokočove články, a to novoročný pozdravný článok 1. januára 1959, v ktorom ohlasuje nový, veľký formát Pravdy, a koncoročný článok 31. decembra 1962. Všetky spomínané články vyvolali našu pozornosť hneď po uverejnení; teraz sa pristavíme pri nich spomienkovo, s prejavom vďaky. Chceme ukázať, najmä v čom je príhovorové ladenie ich jazykovej stránky.

Svoje sobotné príhovory O. Klokoč posielal v r. 1962 čitateľom pod týmito nadpismi: 1. *Predsavzatia burcujú* (6. januára), 2. *O evidencii a štatistike* (13. januára), 3. *Trpký je lós kritiky...* (20. januára), 4. *Viac rozumom ako silou* (27. januára), 5. *O železnej košeli* (3. februára), 6. *„Pohonič, hotuj bič!“* (3. marca), 7. *O teórii a praxi* (10. marca), 8. *Ľudia rozhodujú!* (31. marca), 9. *Čo kedy je hlavné* (7. apríla), 10. *O cibuli a inom podobnom* (14. apríla), 11. *Kosby sú tu, neotáľajme* (9. júna), 12. *O čase a jeho cene* (23. júna); k nim priradíme už spomenuté dva ďalšie príhovory, a to v tom istom roku (1962) silvestrovský — 13. *Poučenia tohto roku* (pondelok 31. decembra) a starší, novoročný — 14. *Šťastlivý nový rok — čitatelia našil* (štvrtok 1. januára 1959).

Svieži a časovo aktuálny ráz majú nadpisy, ktoré pripomínajú úsudky zachytené v prísloviach (porekadlách), ďalej pobádavé upozornenia a tie nadpisy, čo pripomínajú každodenné (aj kuchynské) starosti: *Viac rozumom ako silou, O železnej košeli, „Pohonič, hotuj bič!“* (spev

sýkoriek pripomínajúci výzvu ísť na jar do poľa), *Kosby sú tu, neotáľajme, O cibuli a inom podobnom.* — K nadpisom, ktoré si požičiavajú príslovia alebo na ne odkazujú, sa hlási aj povzdychový nadpis *Trpký je lós kritiky...*

Živú adresnosť, bezprostredné zoči-voči (ako v ústnych prejavoch) naznačuje v článkoch oslovenie, a to i dôverné a príležitostne slávnostne ladené (v nadpise) *Šťastlivý nový rok — čitatelia naši!* Oslovenia sa pregnantne zúčastňujú na príhovorovom ladení Klokočových článkov; uvedieme ich všetky: *vážení čitatelia, milí čitatelia, milí naši čitatelia, čitatelia naši; priatelia, vážení priatelia, priatelia milí; ľudia dobrí; poľnohospodári naši, ženičky naše milé, gazdiné naše na dedinách; súdruhovia predsedovia a tajomníci MNV, súdruh tajomník.* — Oslovenie *vážení priatelia* použil autor šesť ráz, *vážení čitatelia* päť ráz a každé z ostatných po raze. Oslovenie teda použil vedno dvadsaťštyri ráz. Daktoré z nich uvedieme vo vetnej súvislosti, napr. *Pomôžete nám, priatelia?* [Záverečná výzvová otázka v príhovore *Predsavzatia burcujú*]. — *Možno ma rozumiete, vážení priatelia, možno mi mnohí dáte za pravdu,...* (O železnej košeli) — *Ale žarty nabok, vážení čitatelia.* (Trpký je lós kritiky...) — *Akáže tu závisť, ženičky naše milé* (Čo kedy je hlavné) — *A mnoho úspechov, poľnohospodári naši!* (Ľudia rozhodujú!) — *Za to, aby tak bolo, dnes večer hore poháre, vážení priatelia!* (Poučenia tohto roku) — *Len to je otázka — a o tom je teraz reč, či na to* [na prevýchovu tých roľníkov, čo sa spoločnosti obracajú chrbtom] *hneď treba prokurátora, súdruhovia predsedovia a tajomníci MNV.* (Viac rozumom ako silou)

Zaradenie oslovení v kontexte názorne ukazuje, že autor si sprítomňuje adresáta, dôverne s ním beseduje, apeluje na jeho zdravý rozum a zobúdza zodpovednosť v jeho svedomí. Prehĺbenejší citový ráz majú oslovenia s postponovaným prívlastkom: *ľudia dobrí, priatelia milí, ženičky naše milé.* Výrazne vystupuje tento prípad: *Nikto nechce na nikoho strach púšťať, ale, ľudia dobrí, či je samo osebe nie strašné už i len pomyslenie, že by si vojna — ako to povedal nedávno ktosi z tých, čo si ju vedia predstaviť, — že by si vojna vyžiadala okolo osemsto miliónov obetí?* (Poučenia tohto roku)

Ondrej Klokoč písal príhovory tak, akoby koncipoval rečnícky prejav; prestýkaval ich rečníckymi otázkami a nezanedbal príležitosť podvihnúť sebevedomie čitateľa pripomenutím jeho skúsenosti: *Mám vari hovoriť aj o tom, že pri všetkom našom úsilí by sme túto prácu bez vašej pomoci, milí čitatelia, nemohli dobre urobiť?* (Šťastlivý nový rok — čitatelia naši!) — *Ale akože môžeš poznať to, čo je objektívne nutné urobiť, keď nepoznáš objektívnu skutočnosť?* (O evidencii a štatistike) — *Mohli by sme uvádzať dlhé riadky čísiel, ktoré svedčia o tom, ako sa život našej dediny obohatil, ale načo to? Načo akýmisi*

číslami dokazovať, že slnce svieti, že poda tečie? Veď to predsa každý vidí. (Čo kedy je hlavné)

Na otázku vstupujúcu do svedomia autor vzápätí dáva úsečnú odpoveď: *Ale pred kým sa to takto vyhovárame, ľudia dobrí, koho to chceme dobehnúť, alebo koho to vlastne klameme? Seba.* (O evidencii a štatistike) — Takú istú štylistickú priebojnosť ako zvolacie (rečnícke) otázky má zvolacia imperatívna veta figurálne vyslovujúca nemožnosť (absurdnosť) príslušného deja: *Odrež si slaniny, keď na pánte visí len motúzok!* (Poučenia tohto roku)

Dialóg s čitateľom naznačujú priame a nepriame predpokladané námietky — repliky; autor ich hneď vtipne (i žartovne) odráža: láme falošné pridŕžanie sa starého, prekonaného. — *Kto to vraj kedy videl, čo to môže byť za robotu* (v noci orať). *Pravdaže, nikto nevidel na voloch alebo koňoch orať pri lampáši.* (Ľudia rozhodujú!) — Autor cituje fiktívne negatívne repliky adresáta: *Ej, ale preháňaš, človeče.* (O evidencii a štatistike) — *Viem, nejedna gazdiná pri čítaní týchto slov by aj váľok schytila na mňa, keby som sa jej naďabil pod ruky, že ty taký a taký, závidíš azda?* (že dedina nikdy nežila tak dobre ako teraz) (Čo kedy je hlavné) — *Si ty len naivný človek, myslíte si mnohí.* („Pohonič, hotuj bič!") — *Mnohí súdruhovia na národných výboroch možno povedia — odkiaľže si spadol, že tu rozdávaš rozumy, akoby si nevedel, že existuje určitá metodika plánovania, že platia určité ekonomické vzťahy a zákony, že sú tu otázky špecializácie výroby a produktivity práce atď.* (Súhlasí s múdrym plánovaním, ale v danej súvislosti zmetie nezmyselné konanie.) *Raz však neviem pochopiť, čo socialistického môže byť v tom, že sa povedzme šalát navlačuje z jedného konca republiky na druhý a naopak, od Komárna do Ostravy a stadiaľ napríklad do Handlovej, ako sa to stáva.* (O cibuli a inom podobnom)

Dôverný vzťah k čitateľovi sa navodzuje upozorneniami a radami: *Všimnite si len, koľko pôdy je na našich sídliskách nevyužitej. Dakedy rodila!* (O cibuli a inom podobnom) — *A či si už sproboval riešiť takéto prípady na verejných schôdzach, zavolal si si na pomoc pri výkone moci tých, z ktorých vôle a poverenia ju vykonávaš — občanov?* (Viac rozumom ako silou)

Spolu s čitateľom žartovne, dakedy s rozhorčením preklína nevítané javy: *Nuž nech si počasie, psi ho zjedli, vystrája vrtochy, krmu pre statok bude dostatok.* (Záver príhovoru *Kosby sú tu, neotáľajme*) — *Ako len rád by človek takto pokračoval* — trocha elegicky povzdychal *za rôčkom, ktorý je za nami (bodajže ho!)* (Poučenia tohto roku) — *Ale čert ber taký robotu, keď z nej ani zrnko do sýpky, ani kilo mäsa do komory nepribudne.* (O teórii a praxi)

Čitateľovi autor preukáže alebo nadštrkne, že má o danej veci (on,

autor] dostatočné vedomosti — veď napokon, vec a problémy okolo nej ľudia dobre poznajú —, alebo ponúkne individuálne získané poučenia zo svojej mladosti.

Krm je fundament chovu hovädzieho dobytka, chov dobytka je základom každého dobrého poľnohospodárstva, to každý náš roľník vie. (Kosby sú tu, neotáľajme) — *Každý vie, že sa slanina na pánte nerodí, ale že treba všeličo a mnoho vykonať, kým sa ta dostane, aby sme ju potom mali na stole.* (Poučenia tohto roku) — *Starý otec mi voľakedy hovorieval, že* [aj] *tam sa vraj vyplatí kosiť, syn môj, kde tri steblá padnú pod kosou. Nesúhlasil som vtedy, pravdaže, ktože by sa tam za troma steblami kosou zaháňal.* (Kosby sú tu, neotáľajme)

Ako v popularizujúcich rečníckych vzdelávacích a výchovných prejavoch O. Klokoč votkáva do svojich príhovorov žartovné, priam groteskné príhody. — *Za mladi som počul, ako raz istý chýrny zbojník na našej doline pred žandármi cez celú dedinu musel na pleci niesť do richtára kutle zo zarezanej ovce, čo ukradol.* (Viac rozumom ako silou; také odstrašujúce výchovné postupy zachytáva i naša klasická literatúra — pozri u M. Kukučína) — *Stavil sa vraj akýsi cudzinec s vedúcim ktorejsi našej reštaurácie: u nás vraj nie sme vstave pripraviť hosťovi jedlo, aké si žiada* (...) [Objednal si ťavie uši na cibuľke ...; uši na počudovanie boli, ale cibuľu nemohol zohnať v celej republike, a tak prehral stávku] (O cibuli a inom podobnom)

Ako sa dá pohladkať, osladiť a spoetizovať ťažkosť alebo boľačka, dokumentuje tento úsmevný návrh: *Predstavte si tak mládenca na traktore okolo druhej nad ránom — zima ho mrví, únava a spánok prikvačuje, už-už ho to prestáva baviť, a tu odrazu — zastaň, Janko, priniesla som ti niečo na posilnenie! Aj toto by bola pomoc v jarných prácach, aj toto by bola — a celkom konkrétna — starostlivosť o človeka.* (Ľudia rozhodujú!)

Ale autor vie i šľahnúť dobre namierenou iróniou: *... tak a tak bolo všetko zabezpečené, bola vyhnojená a pripravená pôda ... Len metál prevziať.* (O evidencii a štatistike) — Progresívnu dynamiku života na našich dedinách pripomína tento sýty záber: *Nech mi ruka uschne, nech mi ju na baraní roh vykrúti, ak prihlášku do toho družstva podpíšem, a čo by ste ma hneď na mieste zabili, aj tak ju nepodpíšem! A koľkí z týchto ľudí sú dnes medzi najpoprednejšími pracovníkmi družstiev, predsedami, účtovníkmi, agronómami atď.* (O železnej košeli)

Z ukážkových príkladov badať, že O. Klokoč sa obracia najmä na našich jednoduchých robotných ľudí, a že je medzi nimi naozaj doma, dosvedča jeho frazeológia. Tu [aj pre nedostatok miesta], vyberáme len neveľkú ukážku: *popľuť si na ruky* [a do toho], *dotiahnuť pod glajchu* [zavŕšiť], *Oetkerova múdra hlava* [posmešná prezývka človeka, ktorý si bláhal, aký je on len múdry], *od výmyslu sveta, čo svet svetom stojí,*

jamu kdesi vystáť, vydať počet zo šafárenia, nepoznať piatku ani sviatku; Pohonič, hotuj bič! [Spev sýkoriek pripomínajúci výzvu ísť po zime do poľa, do oračky]; *Tomu dobre suka breše* [ten má všetko; dobre sa má]; *Tu je našej koze smrť* [tu je naša hlavná ťažkosť]; *Zimu ešte vlci nezjedli* [o návrate zimy po klamlivom predjarí]; *Na Jozefa aj vdovicin pluh má byť na poli* [príslovie z Gemera]. — *Viac očí viac vidí a viac hláv aj viac vie. — Veľa vody pretečie Dunajom.* — *Ako čoby vám z očú spadlo beľmo* [keď človek prezrie, spamätá sa] — *Vyskočí, ani čo by ste ho na nože brali. — Tráva ani šteť hustá, krásna.*

Aforizmy majú podobné štylistické určenie ako príslovia. Vyberáme z nich tri: *Štát sme my, občania nielen vtedy, keď ide o naše práva, ale aj keď ide o naše povinnosti voči štátu.* [Čo kedy je hlavné] — *V poľnohospodárstve sú také práce, ktoré nemožno odložiť na zajtra, lebo ak ich odložíš, môže ti prísť na skazu aj to, čo si robil včera.* [O čase a jeho cene] — *Kritika nie je sládza, žeby sa muchy na ňu zlietali. Ale je osožná ako najúčinnejší liek, aj keď je horká. A čo múdrejší vedia ho používať aj preventívne — v podobe sebakritiky.* [Trpký je lós kritiky ...]

Ondrej Klokoč priznáva svoj krajový pôvod [Gemer] a osvedčil svoju lexikálnu svojskosť, neraz i výbušnú tvorivosť: *koma* [kmotor], *zabohovaný roľník* [zaťatý, „za boha ním nepohneš"], *naondiať — naondie* [nazlostiť dakoho], *staroverec* [kŕčovitý nepriateľ pokroku], *svätnúť* [iron. „stávať sa svätým"], *svätorozhorčenci, hajduchovať* [ťažko postupovať pri kosení zlou kosou], *borcovať sa* [s ťažkosťami], *náporová práca* [porov. *priprieť — pripierať sa* a *nápor*].

Tematikou Klokočových príhovorov sú najmä ťažkosti a detské choroby pri kolektivizácii poľnohospodárskej výroby; pomáha ich riešiť rozvážnym, dobre namiereným vtipným slovom a navyše priam podúra do ich riešení aj svojou fiktívnou činnosťou: *Keby sa písmená týchto riadkov mohli premeniť na vajíčka, nuž by som písal od rána do večera ako posadnutý.* [To by sa mohlo stať iba v rozprávke ...] *Ale ak predovšetkým vy, gazdiné naše na dedinách, prijmete tieto riadky tak úprimne, ako ich ja píšem, nuž na Veľkú noc by v každej rodine na Slovensku bolo dosť vajíčok aj na plnku do barančeka, aj k veľkonočnej šunke, aj pre chlapcov, čo prídu šibať alebo oblievať dcéry, aby krásne narástli.* [Čo kedy je hlavné; porov. s úvodom.]

Z kompozičného hľadiska pripomenieme aktualizačne orientovaný začiatok príhovoru [časové opretie, zážitkový odkaz a jeho zviazanie so záverom]: *Dnes týždeň* [23. júna 1962] *po predstavení sovietskeho filmu „Boj na pochode", ktorým sa v Bratislave začal filmový festival pracujúcich, ktosi z divákov sa zhodnotil poznámkou o tomto diele „Pekný, len keby v ňom nebola samá práca ...". Prišlo mi toto na um, keď začínam písať tieto riadky, lebo možno aj z vás, vážení čitatelia,*

nejeden povie — pekne, len keby si nepísal vždy o samej práci. (O čase a jeho cene) — *Ján, kosby tu, a počasie — až ťa striasa od zimy. Stoosemdesiatosem rokov vraj nebolo tak chladno o takomto čase, hovoria meteorológovia.* (Kosby sú tu, neotáľajme)

Začiatok: *Dnes bude reč o tom, aká ošemetná záležitosť je mať v rukách moc, a nemať pritom dosť toho, čo ani kováč neukuje, ak to človek nemá v hlave, ako sa vraví. Inak sa to povie aj tak, že vraj viac rozumom ako silou.* — Záverečná veta sa vracia k ťažiskovej vete na začiatku a dopĺňa ju: *A múdrosť komunistickej strany je v tom — takto s ňou narábať. Viac rozumom (a srdcom!) ako silou.*

Niekoľko myšlienok na záver. — Ondrej Klokoč svojimi sobotnými príhovormi potvrdil, že je naplno zahĺbaný aj zahĺbený do časových starostí socialistickej spoločnosti po druhej svetovej vojne u nás. Píše (prihovára sa čitateľovi) informovane a priehľadne tak, aby mu porozumel a prijal jeho pobádavé myšlienky predovšetkým náš robotný ľud; verejným a politickým pracovníkom dáva dobrý príklad. Jeho reč čitateľovi jednostaj vraví: Som jeden z vás, poznám veci, o ktorých hovorím (píšem). — Práve preto jeho myšlienky a rady sú dôveryhodné a získavajú si naplno adresáta. O. Klokoč investoval do sobotných príhovorov triezvy rozum, životnú skúsenosť koreniacu v dedinskom živote, ale i rozvahou kontrolované srdce.

Ondrej Klokoč ako vedúci redaktor Pravdy bol pravý tribún nášho ľudu, verný svojmu východiskovému povolaniu: učiteľ od kosti. Od jeho smrti prešlo desať rokov a od jeho sobotných príhovorov vyše dvadsaťdva, ale i teraz jeho hlas má čo povedať — naznačuje nielen to, o čom (písať, hovoriť, besedovať), ale aj ako.

Ak by sme jeho jazykový štýl chceli porovnať, v horlivosti za hospodárske a kultúrne dvíhanie našej dediny mu je vlastným bratom František Hečko. Nielen novinári sa môžu uňho učiť. Našťastie má i verných nasledovateľov.

Fedákova 28, Bratislava

Jazyková kultúra a preklad (2)

JÁN KAČALA

5. Niekedy sa u nás myslí, že sa spisovnému jazyku, jeho regulovaniu, kultivovaniu, jeho vyučovaniu venuje priveľká pozornosť, a vec sa stavia tak, akoby sme sa tým odlišovali od svetového priemeru, akoby sme boli iní ako všetci ostatní. Proti tejto predstave by sme radi zdô-

raznili fakt, že ťažko si predstaviť rozvinuté spoločenstvo, kde by sa nevenovala pozornosť jazykovej politike, starostlivosti o spisovný jazyk, výskumu celého národného jazyka vrátane jeho dejín a jeho sociálnej a inej diferenciácie, ako aj jazykovej výchove, najmä školskej. Spisovný jazyk sa teda učíme, učíme sa ho ovládať a z toho vychodí aj všeobecne platné zistenie, že spisovný jazyk sa používa vedome; spisovne sa teda nemôžeme vyjadrovať „tak, ako nám zobák narástol". To, že spisovný jazyk je voľačo cieľavedome regulované a v istom zmysle umelé, že sa ho musíme učiť a používať uvedomene, zdôrazňujú aj iní teoretici spisovného jazyka a jazykovej kultúry. Pravdaže, ak vravíme, že spisovný jazyk je „umelý" útvar, neznačí to, že by to nebol samostatný útvar s vlastnými zákonitosťami a dejinami, no zároveň je spätý aj s ostatnými útvarmi v rámci diasystému, ktorým je národný jazyk. To, že spisovný jazyk žije a vyvíja sa ako relatívne samostatný útvar, možno ukázať na mnohých stránkach spisovného jazyka, možno to teda pokladať za všeobecne prijatý poznatok.

Keď hovoríme o potrebe sústavne sa učiť spisovný jazyk, žiada sa v súvise s prekladateľmi povedať, že by takto mali poznávať spisovný jazyk nie iba z jazykovedných príručiek, ale aj tak, že si budú budovať vlastnú zbierku jazykových javov, ktoré sú z hľadiska ich práce a záujmu pozoruhodné. Takýto aktívny a uvedomený prístup k jazyku prekladovej tvorby je inak z histórie literatúry a prekladania známy. Známe je aj to, že vynikajúci prekladatelia, spisovatelia svoje skúsenosti zo štúdia jazyka a z prekladovej tvorby zovšeobecňujú a sprístupňujú ich nielen svojim kolegom, ale aj jazykovedcom (spomenieme tu aspoň práce V. Turčányho, Ľ. Feldeka, B. Hečka a J. Ferenčíka). Systematickej výmene skúseností z okruhu jazyka prekladovej tvorby slúžia aj pravidelné semináre organizované Ústredím slovenských prekladateľov, preto treba také akcie privítať a všestranne podporovať. Užitočné sú na tomto fóre aj diskusie s jazykovedcami, hoci by ich bolo treba viac.

6. Spisovný jazyk opatrujú nielen jazykovedci, lež všetky tvorivé skupiny používateľov, ba aj všetci jednotliví používatelia spisovného jazyka. Spisovný jazyk je nadindividuálna, celospoločenská hodnota a vzácne dedičstvo generácií. Toto dedičstvo treba ďalej rozvíjať, kultivovať a obohacovať — táto činnosť má dôležité miesto v jazykovej kultúre a je súčasťou úsilia o zachovanie a rozvíjanie pokrokových národných tradícií v socialistických podmienkach. Prejavuje sa v tom vedomé udržiavanie dejinnej kontinuity. Ako starostlivosť o kultúrne dedičstvo minulosti treba vysvetľovať aj to, ak sa v jazykovokultúrnej práci upozorňuje na výrazové prostriedky, ktoré sa v istých sférach vyjadrovania zanedbávajú, ba sú vytláčané prostriedkami prevzatými z iných jazykov a tak sa môžu postupne dostať na periférium. Tento

prúd v práci v jazykovej kultúre sa niekedy kritizuje a označuje ako lipnutie na starine, ako folklorizácia moderného jazyka ap. Ale to by sme potom ako lipnutie na starine mali chápať aj to, keď hovoríme o klasickej slovenskej literatúre, keď ju vysvetľujeme a vyučujeme? To istotne nie. Historická dimenzia, ktorá nevyhnutne stojí za každou súčasnosťou, nám to nemôže dovoliť, tak ako nám nemôže dovoliť poprieť seba ako etnikum, ako národ, ktorý má svoju minulosť a svoju prítomnosť. Táto zložka práce v okruhu jazykovej kultúry tvorí integrálnu súčasť širokej kultúrno-výchovnej práce a celej kultúry súčasnej socialistickej spoločnosti.

7.0. Pre spisovný jazyk a jeho kultúru, pre jeho rozvíjanie a obohacovanie, pre prácu v oblasti jazykovej kultúry majú ničím nenahraditeľné miesto prejavy umeleckej literatúry — pôvodnej i preloženej. Nejde nám tu ani tak o konštatovanie minulého stavu, keď umelecká literatúra bola pre spisovný jazyk suverénnou dominantou, ktorá značila pre jazyk záchranu. Ide nám predovšetkým o živú súčasnosť, keď sa jazyk umeleckej literatúry dostáva do osobitného kontextu v rámci spisovného jazyka, keď už nie je pre spisovný jazyk jedinou záchranou a keď je pre spisovný jazyk rovnako dôležitý aj jazyk hovorených prejavov, jazyk vedy a administratívy, ako i jazyk publicistiky. Aj pri tomto podstatnom rozšírení sfér, v ktorých sa aktívne používa spisovný jazyk, si prejavy umeleckého štýlu zachovávajú pre spisovný jazyk svoj špecifický význam. Ten spočíva nielen v tom, že jazyk umeleckej literatúry sa používa v jazykovej výchove a jazykovej kultúre ako vzor, že sa na ňom demonštrujú kvality a vlastnosti rozvitého spisovného jazyka. Tento špecifický význam jazyka umeleckej literatúry pre spisovný jazyk spočíva v tom, že jazyk umeleckej literatúry je bezprostredným prejavom myslenia, cítenia, prejavom vôle a vôbec celej praktickej práce človeka, takže v jazyku umeleckej literatúry nachodí svoj výraz závažná oblasť života súčasného človeka a tým prirodzene i jej nové prvky, nová kvalita. Je to teda zároveň i výraz rozvoja jazyka a jeho výrazových prostriedkov. Nie bez významu je v tejto súvislosti aj tá skutočnosť, že v prejavoch umeleckého štýlu sa križujú vlastne všetky centrálne vyjadrovacie sféry nášho života — hovorová, odborná a administratívna aj publicistická: všetky tieto vyjadrovacie sféry so svojimi špecifickými vyjadrovacími prostriedkami nachádzajú svoj výraz v prejavoch umeleckého štýlu, takže jazyk umeleckej literatúry je akýmsi špecifickým koncentrátom celého spisovného jazyka, ba i celého národného jazyka.

7.1. Pravdaže, v jazyku umeleckej literatúry sa nevyskytujú iba spisovné vyjadrovacie prostriedky; ako charakterizačné prvky sa v ňom využívajú aj prostriedky z iných útvarov národného jazyka: z miestnych nárečí, z rozličných slangov, ďalej subštandardné prostriedky,

neadaptované prevzatia z iných jazykov stojace na okraji spisovného jazyka a ďalšie. Ale všetky tieto nespisovné prvky sa ako charakterizačné uvedomujú práve na pozadí spisovného jazyka, ktorý je v prejavoch umeleckého štýlu dominantný, uvedomujú sa teda iba preto, že sú odlišné od spisovného jazyka a iba preto môžu plniť svoju charakterizačnú funkciu. Aj preto sú prejavy umeleckého štýlu plnoprávne spisovné prejavy a patria do spisovného jazyka ešte stále ako jeho významná a v istom zmysle aj reprezentatívna časť.

No medzi jazyk umeleckej literatúry a spisovný jazyk zďaleka nemožno položiť znamienko rovnosti: tieto dva fenomény sa kryjú iba čiastočne. Jednak jazyk umeleckej literatúry obsahuje aj nespisovné prvky a jednak spisovný jazyk zahŕňa aj ďalšie veľmi závažné vyjadrovacie sféry, ako sú odborné a administratívne vyjadrovanie, publicistická reč a hovorový štýl.

8.0. Pre spisovný jazyk vo vymedzení, ako sa ustálilo u nás, sú veľmi dôležité pojmy *norma, úzus* a *kodifikácia. Norma* je súhrn prostriedkov a zákonitostí, ktoré isté spoločenstvo pokladá za zvyčajné a záväzné. Norma v tomto zmysle nie je totožná so systémom a obsahuje popri systémových aj ustálené nesystémové prvky (také sú aj prípady *dukelský* a *brnenský,* ktoré pred časom tak zdvihli hladinu diskusií u nás). Signály pre normu prichádzajú z úzu: *úzus* je súhrnom všetkých prostriedkov, ktoré sa používajú pri realizácii jazykového systému v reči. Úzus vo vzťahu k spisovnému jazyku je viac alebo menej spisovný: to značí, že konkrétny jazykový prejav, príp. aj istý priemer jazykových prejavov v istej dorozumievacej oblasti viac alebo menej zodpovedá jazykovej norme. Úzus je veľmi dôležitým prameňom poznania normy a oporou pre kodifikáciu. Úzus sa študuje a analyzuje, aby sa viac vedelo o norme a aby kodifikácia normy mohla byť čo najpresnejšia a čo najviac mohla zodpovedať norme. Kodifikácia je už potom opis normy s úlohou predpisu. *Kodifikácia* podáva to, čo sa v jazyku, v reči pokladá za súčasť spisovného jazyka, prípadne za súčasť istej vyjadrovacej oblasti spisovného jazyka, a z druhej strany podáva to, čo sa za súčasť spisovného jazyka nepokladá. Kodifikácia je obsiahnutá v kodifikačných príručkách — slovníkoch, gramatikách, výslovnostných a pravopisných pravidlách.

8.1. Z tejto časti nášho výkladu chceme upozorniť na to, že kodifikácia sa vzťahuje na normu, t. j. na to, čo je všeobecne ustálené a záväzné, a nie na úzus, t. j. na všetko, čo sa v reči používa. Medzi úzom a kodifikáciou normy nie je teda možné robiť krátke spojenie, lebo nie všetko, čo je v spisovnom úze (príp. v úze smerujúcom k spisovnosti, ako to formuloval E. Pauliny), môže byť zároveň kodifikované ako norma. Aby sa prvok úzu mohol stať súčasťou normy a mohol byť kodifikovaný, musí sa prijať ako celospoločenský a musí sa uve-

domovať ako všeobecne záväzný. Okrem tohto spoločenského faktora pri prijímaní tohto prvku za súčasť normy treba tu vziať do úvahy aj výskumnú a hodnotiacu činnosť jazykovedcov, ktorá takto vstupuje medzi úzus a kodifikáciu normy a ktorá sa opiera nielen o istý výber z úzu, ale najmä o odborne podložený výber, o odborné posúdenie jazykového prvku z hľadiska zhody so systémom a jeho zákonitosťami, resp. vývinovými tendenciami spisovného jazyka, funkčnosti, potrebnosti prvku ap. Ak by jazykovedec iba jednoducho kodifikoval ako normu všetko to, čo prináša úzus, načo by mu bola jeho odborná kvalifikácia, pripravenosť a spoločenské poverenie hodnotiť? Bol by tak iba registrátorom.

8.2. Teraz sa pokúsime hľadať odpoveď na otázku, aká má byť kodifikácia normy. Najprv aké sú teoretické a vlastne aj praktické možnosti: kodifikácia normy môže byť prísna, rigorózna, môže byť voľnejšia, môže byť benevolentná a napokon nijaká. Ktorú z nich pokladať za optimálnu? Všeobecne platnú odpoveď ťažko formulovať, lebo jazyk a spisovný jazyk, to je aj história a spoločenské podmienky, v ktorých žije a používa sa, a tie bývajú v rozličných vývinových etapách rozdielne. Inak vyzerá kodifikácia na začiatku fungovania spisovného jazyka, inak pri jeho plnom rozvoji, inak v období národného ohrozenia a pod. Aká teda má byť kodifikácia súčasnej spisovnej slovenčiny? Pri odpovedi na túto otázku sa žiada zájsť aj do iných sfér nášho života, lebo normy, ktoré sa kodifikujú, sú aj v iných oblastiach života, nielen v jazyku (spomenieme aspoň právne normy, pracovné, technické normy ap.). Tieto normy nikde nie sú len výrazom priemeru, priemernosti, vždy je to čosi nad priemerom, k čomu treba smerovať, čo treba istým úsilím dosahovať. Aj kodifikácia jazykovej normy má mať analogické vlastnosti. Na jej poznanie a osvojenie treba vynaložiť cieľavedomé úsilie. Kodifikácia normy sa má teda stavať zároveň aj ako vzor — túto jej vlastnosť by sme mohli nazvať výchovná funkcia kodifikácie.

Niekedy sa východisko zo situácie pri hľadaní adekvátnej kodifikácie normy nachádza v tom, že sa rozlišujú viaceré kodifikácie normy — niektorí kodifikátori to formulujú ako rozličné štýly (napr. Á. Kráľ pri kodifikácii výslovnostnej normy rozlišuje tri štýly: vyšší, neutrálny a nižší). V Poľsku pred časom niektorí kodifikátori hovorili o kodifikovaní prísnejšej a voľnejšej normy. U nás J. Horecký vo svojom modeli národného jazyka hovorí o spisovnom jazyku, o štandarde a subštandarde. Atď. Hľadanie viacerých noriem alebo rozlišovanie štýlov ap. nie je v súčasnej jazykovej a spoločenskej situácii náhodné. Jazyk a vyjadrovacia prax je neobyčajne diferencovaná a kodifikátori sa na túto zmenenú a najmä diferencovanú jazykovú realitu usilujú reagovať tvorbou diferencovanejších modelov národného jazyka, uzná-

vaním viacerých kodifikácií noriem spisovného jazyka a inými cestami.

9.0. Aj jazyková situácia na Slovensku je oproti minulosti zmenená a na tento fakt v jazykovej skutočnosti reaguje aj slovakistika. Dnes sa ukazuje potrebné venovať pozornosť najmä prechodným útvarom alebo súborom vyjadrovacích prostriedkov stojacich medzi spisovným jazykom a nárečiami, najmä slangmi. Týmito útvarmi, resp. súbormi vyjadrovacích prostriedkov sa aj jednotlivé národné jazyky navzájom najviacej odlišujú (porov. v českej jazykovej situácii „obecnú češtinu"). Ukazuje sa, že aj v slovenskej jazykovej situácii treba hovoriť o vrstve prostriedkov, ktoré sú prechodného rázu a dajú sa zahrnúť pod názov *subštandardné.* Sú to nespisovné prostriedky vyskytujúce sa v spisovných prejavoch najmä neoficiálneho rázu, keď sa hovoriaci vedome vyjadruje uvoľnenejšie a vedome nedodržiava striktne spisovnú normu. Vyznačujú sa o. i. aj tým, že ich výskyt v spisovných prejavoch je dosť vysoký. Z hľadiska našej súčasnej práce v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV, v ktorej prevláda problematika slovnej zásoby, je prirodzené, že vrstvu subštandardných prostriedkov dokladáme predovšetkým z oblasti slovnej zásoby. Kvalifikátor *subštandardný lexikálny prostriedok* sme sa rozhodli používať aj pri opise slovnej zásoby súčasnej spisovnej slovenčiny v *Krátkom slovníku slovenského jazyka* (KSSJ). Ktoré výrazy, resp. skupiny výrazov označovať ako subštandardné? Sú to predovšetkým slová prekračujúce mieru expresivity, ktorá je únosná v spisovnom vyjadrovaní *(bordel* „neporiadok", *odkrágľovať, odpíliť niekoho* [z funkcie]); 2. slová prevzaté z iných jazykov a neadaptované v spisovnej slovenčine *(hajcovať, rozhajcovať* „kúriť, vykúriť", *kojiť, kojenec* „dojčiť, dojča"); a napokon 3. slová, ktoré pochádzajú zo slangov, ale ktoré už prekročili úzku slangovú pôdu a dostali sa do širšieho povedomia *(štartnúť* „naštartovať", *kočka* „pekné dievča, pekná žena"). Uvedené kritériá sa niekedy kríšia (napr. slovo s vysokou mierou expresivity alebo slangové slovo môže byť zároveň prevzaté z iného jazyka), závisí od toho, ktorá črta pri hodnotiacom procese prevažuje.

Takto vymedzené subštandardné prostriedky hraničia najmä s tými, ktoré sa v doterajších lexikografických dielach označujú ako *nižšie hovorové prostriedky.* Tento kvalifikátor v praxi KSSJ používame ďalej, ale iba na označenie takých prvkov, ktoré sú na hranici hrubosti, vulgárnosti (napr. *ondiať, kofa).* Keďže prvky hovorového štýlu patria do spisovného jazyka, aj nižšie hovorové prostriedky sú spisovné. Naproti tomu subštandardné prostriedky sú jednoznačne nespisovné.

9.1. V tejto súvislosti je plne odôvodnená otázka, aký je vzťah medzi nespisovnými a subštandardnými prostriedkami a či by sa nevystačilo jednoducho s kvalifikátorom nespisovný prostriedok. Odpoveď znie: ak nechceme nespisovné prostriedky členiť bližšie, vystačíme aj s ne-

diferencovaným kvalifikátorom *nespisovný prostriedok*, ale takéto hodnotenie je jednak veľmi všeobecné (lebo nespisovné prostriedky predstavujú diferencovanú skupinu: patria do nej okrem subštandardných aj nárečové slová, slangové slová, nesprávne slová a príp. ďalšie) a jednak je toto hodnotenie iba negatívne — ide iba o popretie príslušnosti slov, prostriedkov do spisovného jazyka; vo vede nám však musí ísť predovšetkým o pozitívnu charakteristiku javu a v danom prípade sa názvom *subštandardný prostriedok* vymedzuje súbor znakov, vlastností, ktoré sme uviedli. Možno odôvodnene predpokladať, že po dôkladnejšej analýze širšieho materiálu bude možné nájsť subštandardné prostriedky popri lexike aj v ďalších oblastiach jazyka — vo výslovnosti a v gramatike, t. j. v morfológii a v syntaxi.

9.2. Ako vidno aj z tohto výkladu, problematika národného jazyka, jeho diferenciácie a jeho foriem, z nich najmä spisovného jazyka, jeho normy a kodifikácie predstavujú pre jazykovedcov stále živý a aktuálny predmet záujmu. Jazykovedci vychádzajú z istých teoretických východísk, analyzujú jazykovú skutočnosť, získané poznatky zovšeobecňujú tak, aby sa dali uplatniť pri tvorbe kodifikačných príručiek a pri regulačnej práci v okruhu jazykovej kultúry vo všeobecnosti. V Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV sme si vedomí toho, že pri spracúvaní kodifikačných príručiek máme voči spoločnosti a aj voči prekladateľom isté podlžnosti. Urýchlene ich naprávame najmä prípravou rukopisu KSSJ do tlače a prípravou nových Pravidiel slovenského pravopisu, lebo práve tieto príručky predstavujú veľmi závažné kodifikačné práce a v spoločenskej praxi sa budú využívať veľmi široko.

10. Náš výklad o vzťahu jazykovej kultúry a prekladu a informáciu o kodifikačnej práci Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV chceme zakončiť opätovným vyzdvihnutím nevyhnutnosti prekladateľskej tvorivosti pri tlmočení výsledkov a obrazov iných životných a kultúrnych sfér do slovenčiny: tu majú prekladatelia nenahraditeľné postavenie vo vzťahu k slovenčine a jej kultúre, veď ide o každodenné podávanie dôkazu, že slovenčina a slovenská prekladová tvorba sa vie úspešne vyrovnávať s tlakom, ktorý prichádza z iných národných, historických, kultúrnych, politických prostredí, o ktorých často vieme málo, a preto príslušné javy nenašli svoj odraz ani v našom jazyku. V tomto bode prekladatelia musia byť osobitne vynachádzaví a schopní prekonávať vžité schémy, aby pretlmočili cudzí výtvor do nášho jazyka a zároveň mu dali našu životnú dimenziu, uviedli ho do nášho života. Za túto prácu im patrí maximálne spoločenské uznanie.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

Malá encyklopédia priekopníkov slovenskej vedy a techniky

(BARICA, J.: Vede a národu. Malá encyklopédia priekopníkov slovenskej vedy a techniky. Bratislava, Smena 1984. 256 s.)

Koncom roka 1979 vydal Ján Barica publikáciu *Slávni priekopníci slovenskej vedy a techniky*. Podal v nej obraz niektorých vynikajúcich osobností z našej minulosti, ktoré sa zaslúžili o rozvoj vedeckého bádania a technického pokroku. Teraz autor prichádza so širšie koncipovanou publikáciou, doplnenou o ďalších takmer sto osobností. Hľadá a snaží sa nájsť odpoveď na otázku, čo dali tieto osobnosti vede a národu. Je to publikácia *Vede a národu* s podtitulom *Malá encyklopédia priekopníkov slovenskej vedy a techniky*.

V predslove autor objasňuje pohnútky, prečo napísal túto publikáciu, v ktorej predstavuje životné osudy a málo známe dielo niektorých našich vynikajúcich rodákov z minulosti. Autor pritom prechádza od minulosti k súčasnosti, zaznamenáva však iba osobnosti z oblasti vedy a techniky na Slovensku, ktorých život aj dielo sú už uzavreté.

Publikácia obsahuje tieto základné časti:

1. *Priekopníci humanizmu u nás.* 2. *Začiatky organizovania vedeckého života na Slovensku.* 3. *Osobnosti nášho osvietenstva.* 4. *Jar slovenského národného obrodenia.* 5. *Pri koliske modernej slovenskej vedy a techniky.* 6. *Slovenská akadémia vied.* 7. *Od Academie Istropolitany po Slovenskú akadémiu vied.*

V 1.—5. časti je najprv charakteristika obdobia a zároveň sa v ľavom stĺpci stručne zaznamenávajú „vynálezy, ktoré zmenili svet", napr. *Nemec J. Gutenberg vynašiel kníhtlač (okolo 1450), Angličan A. Darby robil prvé skúšky tavby železa vo vysokej peci koksom (1709—35)* atď. Potom nasledujú v týchto častiach náčrty života a diela jednotlivých vynikajúcich osobností zo Slovenska. Napr. v 1. časti sa najprv pozornosť venuje Mikulášovi Bakalárovi-Štetinovi, prvému slovenskému kníhtlačiarovi, potom nasleduje Juraj Werner, Juraj Purkich, Ján Sambucus a ďalšie osobnosti, v druhej časti je na prvom mieste Matej Bel, za ním Samuel Mikovíni, Juraj Bohuš a ďalší a podobne sa postupuje v tretej, štvrtej a piatej časti. V piatej časti sú už osobnosti, ktoré ešte nedávno žili, napr. A. Stodola, J. Vlček, J. Kvačala, J. Murgaš, J. Wagner a iní. Pri každej osobnosti sa v ľavom stĺpci podáva náčrt života a diela, v sprievodnom pravom stĺpci sa v zátvorkách stručne uvádzajú roky života a stručná charakteristika osobnosti, napr. *Aurel Stodola (1855—1942), zakladateľ teórie parných a plynových turbín, vedec svetového významu.* V knihe sa zároveň uvádza bohatý sprievodný dokumentárny obrazový materiál, najmä portréty osobností, ukážky titulných strán niektorých diel, dobové obrazy niektorých miest, v ktorých tieto osobnosti pôsobili, ako aj rozličné iné obrazové materiály pomáhajúce čitateľovi utvoriť si lepší obraz o príslušných osobnostiach.

Autorov postup, že sa osobnosti uvádzajú v rámci jednotlivých častí knihy,

ktoré reprezentujú isté vývinové obdobia vo vede a technike, možno pokladať za veľmi vhodný. Každá osobnosť je takto zaradená do svojho času, ktorý ju determinoval, a čitateľ má možnosť urobiť si plastickejší obraz o osobnostiach celých období. Pri mechanickom abecednom spracovaní hesiel o osobnostiach by tieto súvislosti unikali alebo sa strácali. Veľmi šťastná je aj kombinácia výkladu a sprievodného obrazového materiálu. Dobrý dojem z publikácie umocňuje celková grafická úprava s väčším typom písma a veľkými reprodukciami obrazového materiálu, dvojfarebná tlač a použitie veľkého formátu, čo práve umožnilo istú veľkorysosť pri grafickej úprave.

Nás tu osobitne zaujíma otázka, ktoré osoby zaoberajúce sa jazykom alebo niektorými jazykovými otázkami sa dostali do tohto prehľadu nežijúcich vynikajúcich osobností našej vedy a techniky. Nachádzame tu mená *Vavrinec Benedikti, Pavol Doležal, Ján Wolfgang Kempelen, Anton Bernolák, Juraj Palkovič, Ján Kollár, Pavol Jozef Šafárik, Ľudovít Štúr, Martin Hattala* a nakoniec *Ján Stanislav,* ktorý zomrel iba nedávno roku 1977. Vcelku s týmto výberom osôb možno súhlasiť. Zväčša ide o osobnosti, ktorých jazykovedné dielo je dobre známe. J. W. Kempelen bol u nás dosiaľ viac známy ako konštruktér rozličných mechanizmov, najmä povestného šachového automatu, iba novšie sa poukazuje na neobyčajnú závažnosť jeho jazykovedného diela o mechanizme ľudskej reči a viac sa spomína aj hovoriaci stroj, ktorý zostrojil (autor sa o nich v knihe zmieňuje). Myslíme, že z nežijúcich slovenských jazykovedcov, ktorých dielo je neobyčajne cenné a dôležité z hľadiska ďalšieho rozvoja slovenskej jazykovedy, mohol byť v publikácii uvedený aj *Samuel Czambel,* ktorý patrí do radu kodifikátorov spisovnej slovenčiny (A. Bernolák, Ľ. Štúr, M. Hattala, S. Czambel). S. Czambel má však v slovenskej a slovanskej jazykovede dôležité miesto aj ako autor známej teórie o južnoslovanskom pôvode strednej slovenčiny, s ktorou sa vyrovnávajú ešte aj dnešní slovakisti a slavisti. V knihe nenachádzame ani meno *Jozefa Škultétyho,* ktorý sa v Encyklopédii Slovenska charakterizuje stručne ako literárny kritik, historik a jazykovedec (5. zv., 1981, s. 710) a ktorý bol v rokoch 1921—1923 prvým profesorom slovenského jazyka na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Z hľadiska kodifikácie spisovnej slovenčiny dôležité je ním pripravené 3. vydanie *Rukoväti spisovnej reči slovenskej* od S. Czambela z r. 1919. Aj pri niektorých ďalších osobnostiach autor spomína závažnosť ich niektorých prác z hľadiska slovenskej jazykovedy. Napr. pri Matejovi Panklovi sa zmieňuje o jeho diele *Compendium oeconomiae ruralis* a hovorí, že je významné najmä preto, že okrem latinsko-maďarsko-nemeckého slovníka je v ňom aj slovenský slovník; pri Gustávovi Reussovi spomína, že v diele *Května Slovenska* „opísal dvetisíc druhov rastlín, pre ktoré vytvoril aj slovenské názvoslovie", ale zmieňuje sa aj o jeho diele *Soustava řečí slovanské,* ktoré ostalo v rukopise a je málo známe alebo nie je známe vôbec; pri Gustávovi Kazimírovi Zechenterovi je celková charakteristika „popredný európsky geológ a autor prvej geologickej mapy so slovenským názvoslovím" (čo tiež nie je známe).

K spracovaniu niektorých hesiel o slovenských jazykovedcoch by bolo možné pripojiť drobné pripomienky. Napr. J. Stanislav sa charakterizuje ako *nestor slovenskej jazykovedy a slavistiky,* myslíme však, že slovo *nestor* je vhodnejšie používať vtedy, keď ide o žijúce osoby (nestor ako najstaršia a naj-

váženejšia žijúca osoba v istej spoločnosti). Spomína sa aj jeho dvojzväzková práca *Staroslovienský jazyk* s miestom a rokom vydania (Bratislava 1978), dosiaľ však druhý zväzok pre ťažkosti pri získaní vhodnej tlačiarne, ktorá by ho vyrobila, nevyšiel, hoci od vydania prvého zväzku uplynulo už viac rokov.

V 6. časti publikácie sa podáva prehľad akademikov a členov korešpondentov SAV (zo slovenských jazykovedcov zatiaľ E. Pauliny, J. Ružička a J. Stanislav), ďalej sa tu spomínajú vedecké medzinárodné vyznamenania, ktorých nositeľmi sú slovenskí vedci (azda skôr v podobe *medzinárodné vedecké vyznamenania),* vyznamenania udeľované SAV, ďalej je tu prehľad ústavov a pracovísk SAV, prehľad časopisov vydávaných vo Vede, vydavateľstve SAV, ako aj prehľad vedeckých spoločností pri SAV.

V 7. časti sa podáva vlastne stručný náčrt dejín slovenskej vedy od „Bratislavskej akadémie", ktorá bola prvou univerzitou na území Slovenska, po dnešnú Slovenskú akadémiu vied. Od *Academie Istropolitany* sa prechádza k univerzite v Trnave, ktorá vznikla zhruba o dvesto rokov neskôr, potom k *Banickej akadémii* v Štiavnici, ktorá bola prvou vysokou školou tohto druhu v Európe a prvou vysokou školou technickou na Slovensku, ďalej sa hovorí o *Slovenskom učenom tovarišstve,* ktoré podľa autora „aktivizovalo kultúrny život Slovákov spisovnou bernolákovčinou", spomínajú sa rozličné prírodovedné spoločnosti a spolky s regionálnym významom (napr. Učená spoločnosť malohontská, Bratislavský lekársky a prírodovedný spolok a i.), ďalej sa hovorí o *Matici slovenskej, Učenej spoločnosti Šafárikovej* a o *Slovenskej akadémii vied a umení* ako predchodkyni terajšej *Slovenskej akadémie vied.* Najpodrobnejšie sa hovorí o Slovenskej akadémii vied (o vzniku, organizačnej štruktúre, najzávažnejších výsledkoch). Zabudlo sa však na *Slovenskú učenú spoločnosť,* ktorá vznikla pred Slovenskou akadémiou vied a umení a na ktorú táto vedecká inštitúcia priamo nadväzovala. Tu možno mať ďalšiu pripomienku. Uvádza sa, že začiatkom štyridsiatych rokov vznikla *Slovenská akadémia vied a umení* (SAVU), ktorá nadväzovala na Učenú spoločnosť Šafárikovu, ale mala len skromné pracoviská literárnovedného, historického, zemepisného, národopisného a sociologického ústavu. Tu nám chýba zmienka o *Jazykovednom ústave SAVU,* ktorý patril medzi prvé ústavy SAVU (vznikol 1. 4. 1943 veľmi skoro po založení SAVU v roku 1942). Publikačný orgán *Linguistica Slovaca,* ktorý vydávala najprv Slovenská učená spoločnosť, stal sa potom orgánom Jazykovedného ústavu SAVU, čo tiež ukazuje na nadväznosť Slovenskej akadémie vied a umení na Slovenskú učenú spoločnosť.

Autor vo svojom diele určenom predovšetkým mladým čitateľom predstavil akýsi panteón slovenskej vedy a techniky, v ktorom čestné miesto zaujímajú aj niektoré osobnosti zo slovenskej jazykovedy a niektoré ďalšie osobnosti, ktoré sa popri svojej inej činnosti príležitostne venovali aj otázkam jazyka. V predslove autor spomína, že mnohé z týchto osobností chýbajú ešte v našich náučných slovníkoch a učebniciach, niektoré osoby sme si však už uctili aspoň pamätnou tabuľou či pamätníkom v ich rodiskách a tým, že sme po nich pomenovali ulice. Myslíme, že publikácia môže byť vhodným prameňom pri pomenúvaní ďalších ulíc, námestí a iných verejných priestranstiev v našich mestách a iných obciach. Najviac sa zatiaľ využívajú pomenovania podľa významných spisovateľov alebo niektorých umelcov, menej osobnosti z nášho

vedeckého života, resp. z oblasti vedy a techniky na Slovensku. Bude preto vhodné, ak tí, čo rozhodujú o takýchto názvoch, siahnu po tejto publikácii a využijú aj niektoré ďalšie mená, ktoré sa zatiaľ nepoužili. V nedávnej minulosti sa niektoré pomenovania po takýchto vynikajúcich osobnostiach dokonca neprávom odstraňovali a iba neskôr sa reštituovali alebo sa znovu použili na pomenovanie iných objektov (napr. po Kempelenovi bola v minulosti pomenovaná v Bratislave dnešná *Klemensova ulica;* dnes sa po ňom volá jedna z ulíc v Karlovej Vsi, dnešnej časti Bratislavy).

Nepochybujeme, že kniha J. Baricu nájde cestu k mladému čitateľovi, ale aj k ostatným čitateľom, ktorí sa zaujímajú nielen o súčasný vedecký výskum na Slovensku, ale aj o dejiny vedy a techniky na Slovensku. Výklady, ktoré z jazykového hľadiska sú vcelku na dobrej úrovni, dobre porozumie mladý čitateľ ako hlavný adresát knihy. Pokiaľ sme vyslovili niektoré poznámky „sub specie linguisticae", urobili sme to v presvedčení, že ich autor bude môcť využiť v ďalšom vydaní, prípadne v ďalšej podobnej práci.

Ladislav Dvonč

SPYTOVALI STE SA

Nadväzec — nadstavec — náväzec. — Čitateľovi, náruživému rybárovi z N. B., odpovedáme na otázku, ako nazvať tú časť rybárskeho vlasca, ktorá sa pripája priamo na rybársky prút a nie je navinutá na cievke zásobníka — na navijaku.

Prv než odpovieme na uvedenú otázku, treba poznamenať, že v bežnej komunikácii v rybárskej sociálnej skupine (ale ani v odbornej literatúre) nie je príslušný termín ustálený a zamieňavo sa používajú podoby: *nádväzec, nástavec, násadec.* Z uvedených termínov možno na označenie určitej časti udice ustáliť ako spisovný termín iba jeden, ale pritom je potrebné rozlišovať ešte ďalšie dva termíny.

Naznačíme najprv významovú náplň týchto termínov: *Nadväzec* je rybársky vlasec (od jeho vrcholu až po koniec) presne vymeraný podľa dĺžky prúta bez očiek (t. j. podľa dĺžky biča), ktorý sa nadväzuje na jeho špičku (obr. A).

Nadstavec je posledný článok skompletizovanej rybárskej udice nadstavený na vlasci (alebo muškárskej šnúre) a končiaci sa háčikom. Pri chytaní dravých rýb sa používa *kovový nadstavec;* pri chytaní na mušku alebo pri chytaní na prirodzenú nástrahu sa používa vlasec tenšieho priemeru, ako má predchádzajúca časť vlasca, príp. šnúry. Celú paletu nadstavcov si pripravujú predovšetkým športoví rybári pri chytaní rýb na udicu podľa medzinárodných pravidiel príslušnej medzinárodnej športovej organizácie (CIPS). Z povedaného vyplýva, že aj *nadväzec* sa môže v spodnej časti rozčleniť a môže sa končiť nadstavcom (obr. B).

Náväzec je časť muškárskej udice, ktorá sa pripája na muškársku šnúru, no musí mať naviazaných v určitej vzdialenosti niekoľko umelých mušiek (ak je pripojená iba jedna umelá muška, hovorí sa aj o muškovom nadstavci; obr. C).

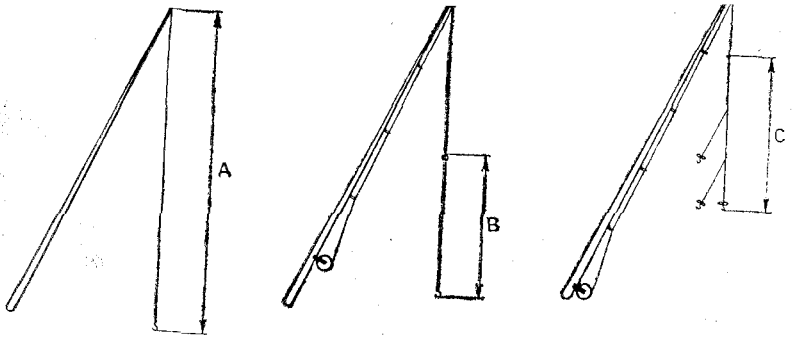

Slovotvorná charakteristika uvedených substantív je takáto: základným slovom substantíva *nadväzec* je sloveso *nadviazať/nadväzovať* s významom „priviazaním (priväzovaním) na niečo predĺžiť". Základovým slovom substantíva *nadstavec* je sloveso *nadstaviť/nadstavovať* s významom „pripojením, pripájaním upraviť, upravovať niečo". Napokon základovým slovom substantíva *náväzec* je sloveso *naviazať/naväzovať* s významom „viazaním zhotoviť, zhotovovať, pripraviť, pripravovať istý počet niečoho" — v našom prípade umelých mušiek.

Z predchádzajúceho výkladu jednoznačne vyplýva odpoveď na položenú otázku: rybársky vlasec sa priamo nadväzuje iba na špičku prúta bez očiek (t. j. biča) a tak spolu so základným a doplnkovým rybárskym náčiním (háčik, záťaž, plavák) pripravíme *nadväzec.*

Katarína Balážiková

Super-Schmidt? — Vydavateľstvo Obzor, Bratislava: „Pri redigovaní rukopisu pripravovanej práce z oblasti astronómie zatiaľ neúspešne riešime otázku vhodného pomenovania istého optického prístroja, istého ďalekohľadu. Jeden prístroj sa ustálene pomenúva termínom *Schmidtov ďalekohľad,* ale pri pomenovaní jeho technicky dokonalejšej podoby narážame na ťažkosti a nevieme sa rozhodnúť, či prijať pomenovanie *Super-Schmidt* bežné v anglickej odbornej literatúre, či prevziať podobu *superšmidt* používanú v sovietskej astronomickej literatúre."

Otázka je takej povahy, že sme pokladali za potrebné riešiť ju v spolupráci s astronómami, preto v odpovedi uplatníme okrem krátkeho rozboru názvu aj výsledky konzultácie s členmi Astronomickej terminologickej komisie pri Slovenskej astronomickej spoločnosti.

Názov *Schmidtov ďalekohľad* patrí do skupiny tzv. dedikačných názvov (názvy na počesť autora, vynálezcu atď.), ktorých je v terminológii jednotlivých vedných odborov značné množstvo napriek tomu, že terminologická sila názvov tohto typu nie je dostačujúca, keďže privlastňovaním sa nezachytáva nijaký podstatný znak pojmu. V astronomickej terminológii sú to napr. názvy

Balmerov skok, Balmerovo kontinuum, Lambertov zákon, Keplerove zákony, Rocheov lalok, starší termín *Hefnerova sviečka* a i. Z istého hľadiska (z hľadiska zaužívanosti dedikačných termínov) možno teda názov *Schmidtov ďalekohľad* pokladať za bezproblémový. Je užitočné vychádzať z tohto faktu aj pri ustaľovaní slovenského názvu zdokonaleného prístroja.

Ako vidieť z otázky a ako sa ukázalo aj na rokovaní terminologickej komisie, v cudzojazyčných terminológiách sa zdokonalený *Schmidtov ďalekohľad* pomenúva názvami *Super-Schmidt* (v angličtine), *Super-Schmidt-Kamera* (v nemčine), *superšmidt* (v ruštine). Zároveň sa však ukazuje rozdiel medzi názvom *Schmidtov ďalekohľad* a názvom *Super-Schmidt,* resp. *superšmidt.* Prvý názov je plne spisovný, druhý vznikol z profesionálneho slangového pomenovania *šmidt* (= Schmidtov ďalekohľad) pridaním predpony *super-.* Vzniká otázka, či je vhodné prevziať takto utvorený názov do slovenskej astronomickej terminológie. Slovenská odborná terminológia sa totiž utvára zo spisovných a ústrojne utvorených názvov, slangové názvy, medzi nimi na prvom mieste neústrojne utvorené, označujú sa ako nevhodné, nesprávne ap. Spomedzi názvov prístrojov používaných v oblasti astronómie sa takéto stanovisko zaujalo napr. k názvu *blinkkomparátor* (pozri Kultúra slova, *13,* 1979, s. 342, 345), ale aj k ďalším názvom.

Pri ustaľovaní spisovnej podoby názvu sa ako vecne neprijateľný ukázal návrh využiť slovotvorný a motivačný prvok *super-* z cudzojazyčných názvov aj na utvorenie slovenského názvu, t. j. odmietla sa podoba *Schmidtov superďalekohľad.* Tento názov vyvoláva totiž predstavu veľkého alebo vysokovýkonného ďalekohľadu, no v danom prípade ide o prístroj na špeciálne astronomické pozorovanie. Motivácia pomenovania sa našla v tom, že pôvodný *Schmidtov ďalekohľad* zdokonalil bádateľ Baker, potom v tom, že nejde o ďalekohľad v tradičnom chápaní, ako aj v tom, že ide o prístroj na špeciálne pozorovania. Na tomto základe sa ustálil názov *Bakerova-Schmidtova meteorická komora.* Podoby *Super-Schmidt, superschmidt* či dokonca *superšmidt* zostanú iba pomenúvacími prostriedkami profesionálneho slangu.

Ustálenie termínu *Bakerova-Schmidtova meteorická komora* ukazuje na prospešnosť samostatného prístupu k terminologickým otázkam z jazykovej stránky. Namiesto terminologicky „prázdnej" podoby *Super-Schmidt* sa ustálil terminologicky plnohodnotný prostriedok. Jeho zavedenie je zároveň odpoveďou na otázku, či sa v podobných prípadoch má alebo nemá prevziať cudzojazyčný názov. Na námietku proti viacslovnosti nového termínu odpovedáme tak, že aj v odbornom texte je možné použiť jeho skrátený variant, t. j. podobu *komora,* ak je z celkového kontextu jasné, že sa myslí na termín *Bakerova-Schmidtova meteorická komora.* Pri zapájaní viacslovných termínov do textu sa takéto skracovanie uplatňuje bežne.

Ivan Masár

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník *19*, 1985, č. 4. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, DrSc. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Marta Michalíková. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé čísla Kčs 3,—. Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma PNS — ÚED Bratislava, ale aj každá pošta a doručovateľ. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, Gottwaldovo nám. 6, 817 59 Bratislava. Vytlačili TSNP Martin, závod Ružomberok v apríli 1985. Registr. zn. F-7050.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia. Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries distributions rights are held by JOHN BENJAMINS, B. V., Periodical Trade, Amsteldijk 44, 1007 HA Amsterdam, Holland.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1985

Cena Kčs 3,—